

**«СВОЯ КОМІСІЯ»:
ДЕКІЛЬКА ШТРИХІВ З АКАДЕМІЧНОГО ЖИТТЯ
МИКОЛИ ВАСИЛЕНКА
(за спогадами Наталії Полонської-Василенко)**

Спогади – специфічне історичне джерело. З одного боку, вони доповнюють загальновідомі факти, з іншого ж – завжди відображають суб’єктивне ставлення до описуваних подій. Відповідно часто бувають насичені дрібними деталями, які автор вважає значущими або такими, що справили неабиякий вплив на долі окремих людей. Іноді саме ці деталі відкривають завісу таємничості, котру приховує офіційна документація. Не можемо не погодитися з твердженням О. Яся про те, що «зазвичай спогади приваблюють межовим становищем цього жанру, позаяк мемуарний текст апріорі містить різні текстові шари, які творять специфічне мереживо достовірного і вигаданого, суб’єктивного й об’єктивного, приватного та публічного, професійного і буденного, одиничного й загального, свого і чужого, зовнішнього та внутрішнього і т. п.»¹.

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884–1973) – без перебільшення, талановита історикня. Вона залишила по собі не лише багато наукових студій та рукописних напрацювань з історії України XVIII ст., а й значну кількість мемуарних нарисів та епістолярних джерел. Її творча спадщина стала предметом дослідження найперше за кордоном², а на

¹ Ясь О.В. Рец. на кн.: Полонська-Василенко Н. Спогади / Упор., вступ. ст. та імен. покажчик В. Шевчука. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 591 с. // Український історичний журнал. 2012. № 5. С. 199.

² Герус-Тарнавецька І. Наталія Полянська: бібліографічний нарис. Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук – Інститут дослідів Волині, 1974. 40 с.; Леник І. Проф. д-р Наталія Полонська-Василенко // Авангард. 1969. Ч. 1 (93). С. 25; Огієнко І. Проф. д-р Н. Полонська-Василенко. З нагоди 70-ліття // Віра й культура. 1954. Ч. 7. С. 19-20; Оглоблин О. Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (З нагоди 80-ліття) // Наукові записки 1963. Ч. 7. Мюнхен, 1963. С. 95-100; Винар Л. Професор Н. Полонська-Василенко і Українське Історичне Товариство // Український історик. Нью-Йорк – Торонто, 1969. Ч. 1-3 (21-23). С. 102-105; Його ж. Матеріяли до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко // Український історик: Двадцятиліття Українського історика 1963–1983. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1983. Ч. 2-4 (78-80). С. 55-73 та ін.

початку 1990-х років і в Україні³. За цей тривалий період досить детально вивчено біографію, доробок, уведено до наукового обігу чимало мемуарних творів та листування. Однак усе ще залишається величезний пласт невідомого. Головним чином це пов'язано з тим, що рукописи, дослідницькі матеріали, особисті документи та епістолярій Н. Полонської-Василенко, з огляду на різні обставини, зберігаються у фондосховищах майже двадцяти архівів і наукових інституцій України, Німеччини та Сполучених Штатів Америки⁴. Відповідно до сьогоденного дня історики повністю не з'ясували та не вивчили долю багатьох праць, у тому числі й тих спогадів, які Н. Полонська-Василенко опублікувала в еміграції. За її власним визнанням, зробленим 1972 р., рукопис (машинопис) споминів налічував понад 1000 сторінок і був доведений до 1924 р.⁵ Однак надрукувати їх не вдалося через брак грошей. Аналогічна ситуація склалася «зі спогадами про Василенка»⁶.

Принагідно відзначимо, що спільний період життя Наталії Полонської-Василенко та Миколи Василенка (28 квітня 1923⁷ – 3 жовтня 1935)

³ *Верба І.В.* Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973). Ніжин, 2008. 324 с., іл.; *Пивовар С.* Наталія Полонська-Василенко – видатна вчена-історик // Українки в історії. Київ, 2004. С. 67-71; *Його ж.* Н.Д. Полонська-Василенко: Сторінки життєвого та творчого шляху // Український історичний журнал. 1993. № 7/8. С. 70-84; *Його ж.* Н.Д. Полонська-Василенко // Київська старовина. 1993. № 5. С. 25-40; *Його ж.* Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко // Емінак: Науковий щоквартальник. 2015. № 1-2 (10). С. 67-87; *Верба І.В., Водотика С.Г.* Документи архівосховищ України про життєвий і творчий шлях Н.Д. Полонської-Василенко // Архіви України. 1993. № 4/6. С. 45-51; *Ульяновський В.* Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життєпису // *Полонська-Василенко Н.* Історія України: В 2-х т. Київ, 1995. Т. I. С. V–LXXXVIII; *Швайба Н.* Н.Д. Полонська-Василенко: Спадщина історика Південної України та проблеми її дослідження // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острого, 2007. Історичні науки. Вип. 9. С. 190-200; *Верба І.В., Овчаренко П.Д., Рубльов О.С.* Н.Д. Полонська-Василенко: історично-біографічний нарис життя та діяльності // *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська Академія Наук. Нарис історії. Київ, 1993. С. 8-22; *Кобченко К.* Наталія Полонська-Василенко: шлях науковця у вирі мінливих часів // Науковий збірник Українського вільного університету / Wissenschaftliches Sammelwerk der Ukrainischen Freien Universität. Мюнхен, 2017/2018. Т. 22 та ін.

⁴ *Сидорчук Т.* Листи Наталії Полонської-Василенко до Омеляна Пріцака як джерело про видання праць Миколи Василенка в «Гарвардській серії українських студій» (1970–1971) // Український археографічний щорічник. Київ, 2016. Вип. 19/20. С. 60.

⁵ *Полонська-Василенко Н.* Спогади / Упор., вступ. ст. та імен. покажчик В. Шевчука. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 7-8.

⁶ Там само. С. 8.

⁷ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 40, оп. 1, спр. 1448, арк. 1.

припав на дуже складні, переважно драматичні, а часом трагічні часи⁸. І все ж Наталія Дмитрівна пізніше напише, що «цей шлюб дав багато щастя обом»⁹. Це був подружній союз двох учених-гуманітаріїв, які не просто брали активну участь у тогочасному науковому житті, а безпосередньо впливали на нього. Тож спомини про М. Василенка людини, котра стала безпосереднім свідком подій, співпереживаючи їх разом із ним, надзвичайно цікаві та інформативні. Крім того, нотатки Н. Полонської-Василенко є ще й оригінальною «історією історика», себто мемуарами професійного вченого із солідним досвідом пізнання, опанування та осмислення інших епох. Від таких споминів, з огляду на фаховий досвід та компетенцію автора, традиційно очікують не тільки представлення особистої версії тодішніх історичних подій, явищ, а і їх потрактування¹⁰.

Окремі сюжети спогадів Н. Полонської-Василенко про життя та діяльність М. Василенка було надруковано ще за життя авторки¹¹. Також побачили світ її мемуари про інші події й історичні постаті. На сьогодні найповнішою оприлюдненою версією спогадів історикині є видання, здійснене В. Шевчуком у 2011 р.¹² Основою його став машинопис, віднайдений мюнхенською бібліотекаркою серед викинутих паперів і книжок редакції часопису «Шлях перемоги». Перша та друга частини хронологічно охоплюють період 1884–1917 рр. Третя стосується 1918–1965 рр. Ці зібрані та впорядковані мемуарні розвідки й замітки Н. Полонської-Василенко опубліковано в різні часи.

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, у фонді 542 («Микола Василенко»), зберігається машинопис спогадів про знаного академіка. Загалом – це три великих справи, які містять нариси про його життя та діяльність, обсягом 1535 аркушів.

⁸ Верба І.В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973). 324 с.; іл.

⁹ Центральный державный архив-мазей літератури і мистецтва України, ф. 542, оп. 1, спр. 35, арк. 95; Опубл.: *Стариков Г.* Нариси Наталі Полонської-Василенко про Миколу Василенка у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України // *Український археографічний щорічник*. Київ, 2016. Вип. 19/20. С. 105.

¹⁰ *Ясь О.В.* Рец. на кн.: Полонська-Василенко Н. Спогади / Упор., вступ. ст. та імен. покажчик В. Шевчука... С. 199.

¹¹ *Полонська-Василенко Н.* Микола Прокопович Василенко // *Голос державника*. 1947. № 6. С. 3-26 (Передрук: *Полонська-Василенко Н.* Спогади. С. 366-391); *Ї ж.* Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність // *Український історик*. 1966. № 3/4. С. 41-51; *Н.Д.* [Полонська-Василенко Н.] М.П. Василенко і ВУАН // *Україна*. Париж, 1951. Ч. 5. С. 337-345 (Передрук: *Полонська-Василенко Н.* Спогади. С. 351-365); *Ї ж.* Академік Микола Василенко (2.II.1866–3.X.1935) // *Віра й культура*. 1955. Ч. 2 (26). С. 5-7; Ч. 3 (27). С. 13-15; Ч. 4 (28). С. 13-15.

¹² *Полонська-Василенко Н.* Спогади / Упор., вступ. ст. та імен. покажчик В. Шевчука. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 591 с.

Вочевидь, що даний текст написаний після смерті вченого, але не пізніше вересня 1943 р., коли Н. Полонська-Василенко виїхала з Києва. Чітка структурованість і систематизація машинопису свідчить про те, що авторка планувала видати його друком. Однак цей задум так і не було реалізовано. Відповідно до сформованих архівних справ структура її праці виглядає таким чином:

Спр. 44. Машинопис, б/д, 536 арк.:

1. I. Книга IV. 1890–1893. Приезд в Киев. (арк. 2–41).
2. I. 2. Кружок И.В. Лучицкого «Бродники» (арк. 42–70).
3. I. 3. [Мария Николаевна Требинская] (арк. 71–77).
4. I. 4. [Участие в конспиративной организации] (арк. 78–107).
5. 1. 5. [Магистерский экзамен] (арк. 108–142).
6. II. 6. [Научная работа]. Сотрудничество в «Киевской Старине». Энциклопедический словарь Брокгауза-Эфрона. Годы учительства в гимназии (арк. 143–169).
7. II. 1. Годы учительства (арк. 170–185).
8. II. 2. [Общество Нестора-летописца] (арк. 186–206).
9. II. 3. Общество грамотности (арк. 207–235).
10. II. [Первая поездка за границу] (арк. 236–255).
- 10а. II. 4. [Общественная деятельность. Издание «Киевских откликов»] (арк. 256–282).
11. II. 6. Вторая половина 90-х гг. (арк. 283–308).
12. III. 1. Глава I. Уход от учительства (арк. 309–341).
13. III. 3. [Редакторская работа в «Киевских откликах»] (арк. 342–449).
14. III. 3. [Издание «Киевских откликов»] (арк. 450–536).

Спр. 45. Машинопис, б/д, 494 арк.:

1. III. 4. Суд (арк. 1–32).
2. III. 5. Кресты (арк. 33–76).
3. IV. 1. Магистерский экзамен (арк. 77–98).
4. IV. 5. Научная работа (арк. 99–127).
5. IV. 2. Приват-доцентура (арк. 128–190).
6. IV. 6б. Издание источников (арк. 191–223).
7. IV. 7. [В. Л. Модзалевский] (арк. 224–255).
- 7а. IV. 10. [Издание дневника Марковича] (арк. 256–303).
- 7а. IV. 8. Научные общества (арк. 304–334).
8. IV. 9. Общественная деятельность (арк. 335–379).
9. IV. 11. Украинский вопрос (арк. 380–391).
10. IV. 4а. Литературная работа. Словари (арк. 392–440).
11. [1920-е гг. Письма] (арк. 441–467).
12. IV. 3. Адвокатура (арк. 468–497).

Спр. 46. Машинопис, б/д, 505 арк.:

1. I. Попечительство (арк. 1–30)
2. Тов[арищ] минис[тра] (арк. 31–73).
3. 1919 (арк. 74–107).
4. VI. 1. Вступление в кабинет гетмана (арк. 108–152).
5. VI. 2. Средняя школа, университеты (арк. 153–172).
6. VI. 3. Академия наук. Библиотека (арк. 173–181).
- 10а. Академия наук (арк. 182–207).
7. Наук[овые] товар[ищества] (арк. 208–218)
8. VI. I. 1920–1923. Профессорская деятельность (арк. 219–235).
9. Комиссия по реализации Рижского договора (арк. 236–287).
10. VI. 10. Литовская метрика (арк. 288–302).
11. VI. 4. Комиссия [для изучения истории западно-русского и украинского права] (арк. 303–371).
12. Редакторство «Записок» (арк. 372–381).
13. Научная работа (арк. 382–384).
14. Нестор [Общество Нестора-летописца (1920-е гг.)] (арк. 385–403).
15. Грабариада (арк. 404–415).
16. VII. Реформа (арк. 416–443).
17. VII. Болезнь (арк. 444–503).

У пропонованій публікації представлено нарис про діяльність Миколи Прокоповича Василенка в Комісії для виучування історії західноруського та українського права. Він не ввійшов до опублікованих 2011 р. В. Шевчуком спогадів Наталії Дмитрівни та не ставав предметом окремого дослідження.

М. Василенко відіграв значну роль у створенні Української академії наук та актуалізації досліджень історико-правової проблематики. Комісію для виучування історії західноруського та українського права було засновано 27 січня 1919 р. при Соціально-економічному відділі УАН за ініціативою академіка Ф. Тарановського, який її очолив¹³. На початку її діяльності до складу інституції входили Д. Багалій, С. Гогель, Б. Кістяківський, А. Кримський, О. Левицький, В. Модзалевський, І. Каманін, В. Новицький¹⁴. Проте в такому вигляді комісія проіснувала лише до травня 1920 р. і потім деякий час узагалі не функціонувала. Новий етап її діяльності розпочався після обрання М. Василенка академіком, який

¹³ *Окиншиевич Л.* Десять років праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права (1919–1929) // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права / За ред. проф. М.П. Василенка. Київ, 1929. Вип. VI. С. XI.

¹⁴ *Окиншиевич Л.* Комісія для виучування історії західно-руського та українського права при Соціально-Економічному Відділі Української Академії Наук // Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права. Київ, 1925. Вип. I. С. 1.

активно взявся до роботи. Саме завдяки його зусиллям комісія стала провідним центром української правничої історії в 1920-х роках. Незважаючи на постійні персональні зміни, керманіч зумів об'єднати в одному колективі знаних істориків права різних поколінь¹⁵.

Членами Комісії були академіки О. Малиновський і М. Слабченко, члени-кореспонденти ВУАН М. Максимейко та В. Щербина, а також С. Іваницький-Василенко, Л. Окіншевич, І. Черкаський, І. Балінський, С. Борисенко, Г. Попов, О. Добров, В. Новицький, М. Тищенко, В. Романовський, В. Барвінський, В. Отамановський, П. Сосенко, В. Гришко та ін. Із комісією співпрацювали історики з Києва та інших міст¹⁶.

Варто зауважити, що тогочасні академічні комісії, об'єднавши у своєму складі найкращих спеціалістів, стали унікальним явищем в історії української юридичної науки. Їх колективний доробок по праву вважається значним досягненням у розвитку вітчизняної історико-юридичної думки. Ці наукові підрозділи зазвичай склалися з кількох (2–3) штатних співробітників та понад десятка позаштатних дослідників-ентузіастів.

Основним завданням Комісії, за словами М. Василенка, було систематичне вивчення «історії західно-руського, чи то литовсько-руського права (цієї назви в науці частіш уживають), а так само історія українського права, себ-то історія права Лівобережної України після 1654 року, відколи приєднано її до Росії»¹⁷. Тобто у визначення «західноруське» вкладався зміст, що сформувався в російській науці передреволюційної доби¹⁸.

Л. Окіншевич ще 1925 р., готуючи огляд діяльності Комісії за 1919 – першу половину 1925 рр. та підсумовуючи результати, виокремлював два періоди¹⁹. На першому з них, коли інституцію очолював академік Ф. Тарановський, головною була археографічна діяльність. З 1920 р., після того, як її головою став М. Василенко, зміст роботи було скеровано в іншому напрямі. Закриття університетів зробило неактуальними ті практичні цілі, що їх раніше ставила перед собою комісія. І хоча її члени й надалі прагнули видавати пам'ятки західноруського та українського

¹⁵ *Окиншевич Л.* Десять років праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права (1919–1929). С. XI–XXX.

¹⁶ *Оглоблін О.* Українська історіографія 1917–1956 / Перекл. з англ. Київ, 2003. С. 39.

¹⁷ *Василенко М.П.* Передмова // Праці Комісії для вивчення історії західноруського та українського права. Вип. I. С. III.

¹⁸ *Усенко І.Б.* М.П. Василенко як фундатор української історико-правової науки // Правова держава. 2016. Вип. 27. С. 9–10.

¹⁹ *Окиншевич Л.* Комісія для вивчення історії західноруського та українського права при Соціально-Економічному Відділі Української Академії Наук. С. 2–5.

права, навіть розширили їх коло, проте через тодішні політичні умови це було визнано не на часі. Комісія звертала більшу увагу на наукову розробку питань історії українського права – починаючи від давньо-руського часу й закінчуючи розвитком деяких громадських правових інститутів в Україні 1918–1920 рр. Відповідно планувалося видати низку монографій, які б охоплювали її малодосліджені та суперечливі аспекти²⁰. У першій половині 1920-х років фахівці ще мали змогу студіювати поза якимись помітними впливами політичного чинника, займалися темами, які їх цікавили. Так звана чиста наука залишалась основним кредо для більшості дослідників.

Творча спадщина членів Комісії велика та значуща для історичної науки. Це близько 180 розвідок, які здебільшого вміщено у збірниках «Праць Комісії для виучування західньо-руського та вкраїнського права», шість (1, 2, 3, 4–5, 6 та 8) з підготовлених томів яких вийшли друком у Києві між 1925 і 1930 рр.²¹ Два випуски дослідники відносять до втрачених: сьомий було знищено, а дев'ятий, попри підготовлені статті, навіть не дійшов до набору. Окремі праці публікувалися в інших тогочасних фахових виданнях²².

Ситуація з сьомим випуском досить складна, проте його долю можна простежити. Його було віддруковано, але через статтю М. Слабченка (заарештований у 1929 р.) тиражування затримано. Щоб врятувати випуск, згідно з даними Н. Полонської-Василенко, було прийнято рішення замінити згадану вище працю розвідкою П. Сосенка «Каптурові суди на Україні»²³. Проте, поки готувалася ця заміна, останнього теж заарештували та відправили у заслання. Урешті було закрито й саму Комісію, тож збірникові не судилося побачити світ²⁴. Відомо також, що до фактичного знищення сьомого випуску впродовж декількох років «не доходили руки». Маємо відомості про звернення видавництва ВУАН до Комісії західноруського та українського права (12 листопада 1931 р.) із такою

²⁰ Там само. С. 2.

²¹ *Оглоблін О.* Українська історіографія 1917–1956. С. 39.

²² Наприклад, відомо, що стаття М. Максимейка вийшла друком в іншому виданні: *Максимейко Н.А.* Московская редакция Русской Правды // Проблемы источниковедения. Москва–Ленинград, 1940. С. 127-162.

²³ *Полонська-Василенко Н.* Видання Всеукраїнської Академії наук у Києві, знищені більшовицькою владою (Бібліографічна нотатка) // Українські бібліографічні вісті. Авгсбург, 1948. С. 53; *Її ж.* Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Париж–Чикаго, 1962. Т. CLXXIII: Праці Історико-філологічної секції. Збірник на пошану українських учених, знищених більшовицькою владою. С. 109.

²⁴ *Полонська-Василенко Н.* Видання Всеукраїнської Академії наук у Києві, знищені більшовицькою владою (Бібліографічна нотатка). С. 53.

інформацією: «Зважаючи на вимогу друкарні розвантажити її приміщення від видрукованих аркушів закінчених видань ВУАН Видавництво просить дозволити приступити до брошурування вип. VII Праць Комісії»²⁵. На жаль, дозволу на це отримати так і не вдалося²⁶.

Стосовно дев'ятого випуску «Праць...», то нині відомий лише його попередній зміст. Зокрема, у протоколі засідання Комісії від 23 травня 1930 р. першим пунктом зазначено, що «1.12.1930 р. мають бути підготовлені та передані до друку матеріали до дев'ятого випуску “Праць”»:

- 1) М. Василенко – про початки розробки українського права;
- 2) І. Черкаський – про судову реформу за часів Полуботка;
- 3) П. Сосенко – про каптурові суди;
- 4) В. Романовський – про магдебурзькі грамоти;
- 5) М. Тищенко – “До історії купецьких судів на Лівобережній Україні XVIII в.”;
- 6) С. Борисенко – про Перший Литовський Статут;
- 7) В. Гришко – про давність в монастирському землеволодінні в Гетьманщині»²⁷.

Маємо надію на те, що ці рукописні матеріали ще можуть бути віднайдені в архівосховищах. Оскільки, згідно з протоколами засідань Комісії та спогадами Н. Полонської-Василенко, якщо інституція вносила до редакційного плану конкретні публікації, то це означало, що тексти їх були в наявності. Більше того, вони вже пройшли апробацію на засіданнях Комісії. Також аналогічну інформацію повідомляв Л. Окіншевич. Зокрема, у своїх спогадах він зазначав, що на засіданнях Комісії обговорювалися результати досліджень, а видавничі плани складалися чітко та виважено²⁸. До остаточного варіанту річного плану вносилися лише ті праці, які мали або конкретний результат, або значну попередньо пророблену наукову роботу. Обсяг друкованих праць Комісії на той час був значним. Для прикладу наведемо статистичні дані у друкованих аркушах (без індивідуальних монографій): 1928/1929 рр. – 45 друк. арк., 1929/

²⁵ НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 244, арк. 1.

²⁶ Див. також: *Ващук Д.* Дослідження українського права литовської доби у «Працях Комісії для виучування історії західно-руського та українського права» // Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць. Київ, 2017. Вип. 27. С. 306-333; *Blashchuk S.* «The Kaptur Courts» (*kapturovi sudy*) by Petro Sosenko: History of one Studying Case During the Great Turn Times // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. Київ, 2019. Т. V. С. 121-149.

²⁷ НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162-337, арк. 17.

²⁸ Там само, од. зб. 239, арк. 2; *Окіншевич Л.* Десять років праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права (1919–1929). С. XIII-XIV.

1930 рр. – 60 друк. арк., 1930/1931 рр. – 75 друк. арк., 1931/1932 рр. – 95 друк. арк., 1932/1933 рр. – 120 друк. арк.²⁹

М. Василенко, незважаючи на свою зайнятість та активну адміністративну діяльність, досить продуктивно займався науковою роботою. Він, як голова Комісії, був автором передмов до всіх випусків «Праць...», в яких детально характеризував матеріали, уміщені в тому чи іншому томі. Водночас на сторінках інших видань активно публікував власні наукові праці³⁰.

Наприкінці 1920-х років у республіці ситуація змінилася на гірше. У 1928 р. після зміни керівництва наркомату освіти та рішення про реформування академії за результатами ретельної ревізії її діяльності³¹ багатьом ученим довелося відійти від попередньої проблематики та переорієнтувати дослідницькі практики у «правильному» ракурсі. У висновках ревізорів зазначалося: «Соціально-економічний відділ є недорозвиненим [...] Зокрема майже відсутнє вивчення радянського права, а головна увага в цій галузі звернена на вивчення історії старого права. Ідеологічний характер роботи третього (Соціально-економічного. – *Упор.*) відділу виходить переважно з точки зору напрямів цих дисциплін дореволюційного часу і цілковито не зв'язаний з новою марксистською соціологією»³².

Вибори 1929 р. також принесли чимало змін у життя академії, зокрема, було зруйновано чіткий поділ на академічні кафедри. Рубіж 1920–1930-х років позначився гучними політичними судовими процесами, що відбулися «під патронатом» ДПУ УСРР. Найбільшим із них стала «справа Спілки визволення України». Відбулися й інші подібні «дійства», у результаті яких було репресовано чимало науковців, а пере-

²⁹ НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 37, арк. 1.

³⁰ *Василенко М.П.* Пам'ятки української правничої літератури XVIII ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1925. Т. 138/140. С. 105-130; *Його ж.* Як скасовано Литовського Статута // Записки соціально-економічного відділу. 1926. Т. 2/3. С. 47-64; *Його ж.* «Права, по котрым судится малороссийский народ» як джерело до історії державного права України XVIII в. // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928. Т. I. С. 245-252. (Збірник Історико-філологічного відділу ВУАН. № 76); *Його ж.* Правове положення Чернігівщини за польської доби (1618–1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали / під ред. М. Грушевського. Київ, 1928. С. 290-300; *Его же.* Конституція Филиппа Орлика // Ученые записки Института истории Российской ассоциации научно-исследовательских институтов общественных наук (далі – РАНИОН). Москва, 1929. Т. 3. С. 153-171 та ін.

³¹ *Рудько С.* Науково-організаційна діяльність М. П. Василенка в радянський період // Наукові записки. Серія «Історичні науки». Острог, 2012. Вип. 19. С. 145.

³² НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 50, арк. 2 зв.

важну більшість їхніх праць (як рукописних, так і друківаних) вилучено та знищено (включно з тиражами видань).

Усі ці події вкрай негативно позначилися на науковій складовій роботи установ ВУАН. Так, 7 жовтня 1930 р. на черговому засіданні Комісії для історії вивчення західноруського та українського права було обговорено результати перевірки й зауваження, а також ухвалено: «У своїй дальшій роботі додержувати марксистського методу дослідження та поповнити програми своїх дослідів темами з історії революційної доби»³³. Відповідно кожен фахівець мав змінити плани своїх студіювань, а такі корективи не завжди позитивно відбивалися на якості роботи та кінцевому результаті. Крім того, ставилася вимога піддати критиці всі попередні праці «буржуазної», «ліберальної», «націоналістичної» історіографії³⁴. Співробітникам Комісії, паралельно з власними науковими пошуками, довелося активно зайнятися «критикою й самокритикою», а також «по-новому» проаналізувати здобутки своїх попередників, колег. Зазнала змін і назва інституції – з 1930 р. вона стала Комісією історії українського права.

Попередні напрацювання потрібно було трансформувати та пристосувати до нових «вимог часу», а точніше – просто переробити³⁵. Зрозуміло, що це не завжди сприяло покращенню результативності. Навіть більше, часто призводило до втрати сенсу тієї чи іншої історичної праці.

Кардинальні зміни в напрямках діяльності, арешти співробітників, згодом і ліквідація або ж самоліквідація установ ВУАН згубно вплинули на долю наукових напрацювань. Чимало проектів так і не вдалося реалізувати, безліч рукописів зникли безслідно. Не втіленими залишилися задуми Комісії про видання багатотомного корпусу пам'яток українського права, курсу його історії та нарисів дослідження. Утрачено й підготовчі матеріали до планованого «Словника української юридичної старовини». На початку 1930-х років, коли політичний тиск зростав, робота Комісії зійшла нанівець. У лютому 1934 р. у зв'язку з черговою реорганізацією ВУАН її було ліквідовано.

Повертаючись, власне, до спогадів Н. Полонської-Василенко, відзначимо, що завдяки задовільному стану машинописних сторінок нам удалося прочитати весь текст. Його специфікою є відсутність літер на

³³ Там само, од. зб. 162-237, арк. 20.

³⁴ *Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А.* Забутий проект видання корпусу магдебурзьких грамот українським містам // Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х – 40-х років ХХ століття / Упоряд. і авт. Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А. Київ, 2000. С. 10.

³⁵ НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162-237, арк. 48 зв.-49.

початку та в кінці рядків, вочевидь, зумовлена вадою друкарської машинки. Проте це не вплинуло на його археографічне опрацювання. Стилiстику та правопис авторки передано з мінімальними змінами, зроблено деякі пунктуаційні правки для кращого сприйняття тексту (зокрема, оформлення прямої мови). Скорочення та явні пропуски розкрито у квадратних дужках, друкарські огріхи виправлено без застережень.

О. Ясь, аналізуючи видані спогади історикiні, відзначав, що «прикметною особливістю мемуарного тексту Н.Д. Полонської-Василенко є її специфічне співвідношення між образно-асоціативними, емоційно-експресивними та логічно-раціональними смисловими фрагментами. Незважаючи на те, що її спомини мають виразну емоційну тональність, несподівано виявляємо досить потужний пояснювальний пласт, опертий на логічно-раціональне підґрунтя»³⁶. Саме така емоційна тональність притаманна й запропонованому фрагменту спогадів. Іноді для підсилення значення тієї чи іншої події авторка вдавалася до повторів. Певні моменти підкріплено безпосереднім зверненням до протоколів засідань Комісії, епістолярію та щоденників М. Василенка, які на той час були в особистому її архіві.

Найцікавішим і водночас найзагадковішим місцем запропонованого фрагменту мемуарів стало розлоге цитування їх авторкою спогадів Іринарха Ювеналовича Черкаського³⁷. Ці цитати становлять значну частину тексту та є найінформативнішим джерелом для сюжету про Комісію. Проте на сьогодні не відоме ані місце, де вони можуть зберігатися, ані те, чи вони взагалі збереглися³⁸. Та, власне, і доля І. Черкаського (1869–1941), як зазначає І. Усенко, залишилася до кінця не з'ясованою³⁹. Судячи з біографії, він був досить активною й різноплановою людиною. Аналізуючи протоколи засідань Комісії для виучування історії західноруського та українського права, можна зробити висновок, що до його думки дослухалися колеги, її цінував М. Василенко. Життя цієї людини (як і багатьох вчених – його сучасників) закінчилося трагічно – у 1941 р. він був засуджений. У кінці вересня того року етапом його відправили до Новосибірська. Однак до місця призначення прибула тільки слідча справа⁴⁰. Існує версія, що І. Черкаського, у числі інших в'язнів, роз-

³⁶ Ясь О.В. Рец. на кн.: Полонська-Василенко Н. Спогади. С. 199.

³⁷ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 306.

³⁸ НБУВ. ІР, ф. 42, оп. 1, од. зб. 166, арк. 1-2.

³⁹ Усенко І.Б. Іринарх Ювеналович Черкаський // Антологія української юридичної думки: В 6 т. Київ, 2002. Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба / Упоряд. І.Б. Усенко [та ін.]; відп. ред. і авт. вступ. нарису І.Б. Усенко. С. 333.

⁴⁰ Там само.

стріляли під час відступу Червоної армії в 1941 р.⁴¹ Тож наукова спадщина та доля цього дослідника ще чекають на ґрунтовне студіювання.

Наостанок відзначимо, що 1920–1930-ті роки виявилися непростим часом для історіографії. Давалися взнаки політичні процеси, що супроводжували становлення тоталітарного режиму. Звичним явищем ставали вилучення та заміна як окремих статей, так і «незручних» фрагментів тексту⁴². Для розвитку історико-правової науки цей період також був досить складним, але водночас і продуктивним, послуживши свого роду трампліном для майбутніх наукових студій. Саме тоді було започатковано чимало наукових проєктів, реалізованих уже набагато пізніше, і не завжди їх безпосередніми ініціаторами.

[Наталія Полонська-Василенко]

ЗІ СПОГАДІВ ПРО МИКОЛУ ПРОКОПОВИЧА ВАСИЛЕНКА

VI.4. Комиссия¹

Ник[олай] Прок[офьевич]² оживил работу Комиссии и расширил рамки: не ограничиваясь только изданиями историков, он ввел разработку отдельных тем истории на монографическую: темы разрабатывались отдельными сотрудниками, потом докладывались на заседаниях Комиссии, обсуждались и сдавались в печать. К 1923 [...] ³.

Комиссия для изучения истории западно-русского и украинского права была основана в 1919 г. по инициативе академика Ф.В. Тарановского⁴, который и стал ее председателем. В состав Комиссии вошли членами академики Д.И. Багалей⁵, О.И. Ливицкий⁶, Б.А. Кистяковский⁷ и А.Ю. Крымский⁸ и научный сотрудник В.Л. Модзалевский⁹. Руководителем Комиссии (керівником) был и И.М. Каманин¹⁰, а секретарем – В.И. Новицкий¹¹.

С выездом Тарановского Комиссия фактически перестала существовать. Ник[олай] Прок[офьевич] возобновил ее и расширил, при нем вступили членами ее В.И. Щербина¹², С.М. Иваницкий-Василенко¹³, П.К. Бонташ¹⁴. В 1921 г. – И.И. Минаков¹⁵, И.Ю. Черкасский¹⁶.

⁴¹ *Кобилецький М.* Утворення та діяльність Інституту дослідження магдебурзького права (1940–1945 роки) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2018. Вип. 67. С. 123.

⁴² *Білокін С.* Із практики поєземплярного дослідження українських совєцьких видань. URL: <http://lostart.org.ua/ua/research/358.html>

Л.А. Окиншевич¹⁷, и И.М. Балинский¹⁸, в 1922 г. – С.И. Борисенко¹⁹, Г.Л. Попов²⁰, в 1923 г. – О.В. Орищенко²¹ и М.В. Масляников²². Комиссия при председательстве Тарановского ставила своей главной задачей издание памятников украинского права, в частности начала подготавливать к печати Литовский Статут 1588 г. по экземпляру К[иевского] Университета издания Мамоничей²³; над этой задачей работали И.М. Каманин, а после его смерти в январе [192]1 г., Ник[олай] Прок[офьевич] продолжал и закончил работу.

Ник[олай] Прок[офьевич] расширил работу Комиссии, не ограничиваясь подготовкою к изданию источников, он ввел монографическую разработку отдельных тем истории украинского права.

«Ник[олай] Прок[офьевич] умел сразу же заинтересовать своего сотрудника, – писал в воспоминаниях И.Ю. Черкасский²⁴, – указать ему соответственные источники...

Не могу точно припомнить, в котором именно году – в 1922 ли, или в начале 1923, но хорошо помню, как заседания Комиссии, в которых я принимал участие, состояли в том, что Ник[олай] Прок[офьевич] начинал их с того, что давал свой отчет про себя, что он сделал за время между последним заседанием до настоящего, а потом спрашивал по очереди каждого, что он сделал. Готовых научных докладов пока ни у кого не было, но эти отчеты заставляли каждого подтягиваться, чтобы иметь возможность что-нибудь сказать про свою работу. Чтобы проверить, действительно ли тот или иной член Комиссии работал, Ник[олай] Прок[офьевич] предлагал поделиться с Комиссией, что именно интересное прочитал член Комиссии из источников для его работы. Это имело прекрасные результаты, так втягивало в работу. Но это не имело школьного характера, а было чисто товарищеским. Бывало, что сам Ник[олай] Прок[офьевич], да и другие сотрудники, признавались, что ничего не сделали по тем или иным причинам. Нужно помнить, что это были голодные и холодные времена, и работать при таких условиях было нелегко. А между тем, вскоре стали поступать заявления, что тот или другой член Комиссии приступил к написанию работы, и на ближайших заседаниях такого члена уже спрашивали, как продвигается его работа и когда он собирается прочитать ее на заседании. Таким образом, заседания Комиссии постепенно, особенно в 1923 г., преобразовались из отчетных про домашнюю работу каждого члена на слушание докладов научного характера и обсуждение их»²⁵.

В Комиссии члены ее разрабатывали такие темы: Г.Л. Попов – обрабатывал акты Луцкого Трибунала, которые им были найдены; С.М. Иваницкий²⁶ работал над вопросами магдебургского права; И.Ю. Черкасский – над копным судом; С.И. Борисенко – над нормами

Русской Правды; И.М. Балинский – над вопросами феодализма в украинском праве; Л.А. Окиншевич – над историей учреждений Гетманщины²⁷.

*М.В. Птуха*²⁸. *Комиссия для вичучування зах[ідньо]-руськ[ого] та укр[аїнського] права», Зап[иски] Соц[іально]-Екон[омічного] Відд[ілу] ВУАН, [...]»²⁹, ст. 20–21³⁰. (Цей абзац у тексті оформлено як посилання – упор.)*

Кроме того, С.М. Иваницкий-Василенко перевел под редакцией Ник[олая] Прок[офьевича] с польского на украинский язык труды Кутшебы³¹: «Очерки истории государственного строя Польши» т. II. Литва³², но перевод остался ненапечатанный за недостатком средств.

В составе Комиссии, как писал И.Ю. Черкасский, «были люди средних лет, и старшего возраста, и молодежь. Правда, некоторых тяжелые условия жизни заставляли оставлять работу и искать себе заработка вне Академии, но таких было не много, единицы. Среди младших нужно отметить талантливого Л.А. Окиншевича, кот[орого] Ник[олай] Прок[офьевич] сам привлек в Комиссию, сейчас же по окончанию им высшей школы. Как общее правило, каждый, кто попадал в число сотрудников Комиссии, тот уже и не оставлял ее по крайней мере по доброй воле. Ник[олай] Прок[офьевич] умел не только привлекать в Комиссию людей, которые работали в других Комиссиях Академии Наук, особенно историков и юристов, но даже и вне Киева (в Харькове, Одессе, Виннице). Тут мы видели и солидных уже профессоров (Н.А. Максимейко³³, М.Е. Слабченко³⁴, Н.Н. Товстолес³⁵), видим и академиков (И.А. Малиновский³⁶). Ник[олай] Прок[офьевич] придерживался демократических принципов в руководстве Комиссией: никогда он не вводил человека в состав Комиссии без избирания его членом всею Комиссией. Заседания Комиссии назначались с согласия всех членов, также решались и иные вопросы организационного характера, как командировки, создание с специфическими задачами комитетов и подкомиссий и т[ак] д[алее]...

Ник[олай] Прок[офьевич] радовался успехам своих сотрудников и бережно относился к возможным провалам их. Припоминается мне, как Ник[олай] Прок[офьевич] как-то на заседании Комиссии в 1923 г. с гордостью информировал (неофициально), что один из членов Комиссии (он имел ввиду меня³⁷) подал уже работу, чтобы получить звание доктора истории права, и что теперь очередь за другими (Окиншевич и Борисенко)...

Не печатая своих трудов в органе Комиссии, Ник[олай] Прок[офьевич], однако, читал их на заседаниях Комиссии свои научные работы, которые потом печатались в «Записках соц[иально]-эк[ономического]

Отд[еления]”³⁸, в “Украине”, в “Зап[исках] Наук[ового] Тов[ариства] ім. Шевченка”³⁹ и т[ак] д[алее], отдавая их на критику членов Комиссии, как это делалось с трудами других членов Комиссии. Прочитывали свои труды на заседаниях Комиссии из области истории права и акад[емик] Малиновский, и член-корреспондент Максимейко. Таким образом, в отношении научной продукции все были равны – рядовой член Комиссии, председатель ее, или академик. Без прочтения в Комиссии ни одна научная работа не печаталась в органе Комиссии. Если кто-либо из числа членов Комиссии, особенно те, кто жил вне Киева, не имел возможности лично прочесть свои работы, то ее читали в отсутствии автора другие члены Комиссии. Даже когда проф[ессор] Лашенко⁴⁰, чужой для Комиссии человек, прислал свои возражения на рецензию своих трудов, напечатанную членами Комиссии в “Працях”⁴¹ – то эти возражения Лашенка были прочитаны на заседании Комиссии⁴² и было постановлено предложить проф[ессору] Лашенку обстоятельнее обосновать свои возражения – и только после того они были напечатаны в “Працях” Комиссии»⁴³.

«Обсуждение докладов, – писал в своих воспоминаниях И.Ю. Черкасский, – было очень полезно [как] для докладчика, которому указывали на те или иные пробелы в его работе, которые он с благодарностью восполнял, основательно перерабатывал потом свою работу, так и для остальных членов Комиссии, научный горизонт которых расширялся, и метод научной работы усовершенствовался. Нужно сказать, что благодаря мягкой натуре Ник[олая] Прок[офьевича] заседания всегда происходили в спокойной, благожелательной академической атмосфере, никаких резких выпадов почти не бывало... Это не значит, что в Комиссии во время обсуждения научных докладов все шло гладко, никаких споров не было. Значительные споры вызвали труды, о которых нужно сказать: это, во-первых, по поводу работы проф[ессора] Лашенка. Осенью 1926 г. на Н.Ф. Тищенко⁴⁴ напали наши молодые и завзятые члены С.И. Борисенок и Л.А. Окиншевич за то, что он свое исследование о гуральном праве Гетманщины⁴⁵ написал как чистый историк-экономист, а не юрист: они требовали, чтобы он переделал свое исследование соответственно юридическому методу. На защиту Тищенко выступил акад[емик] Малиновский, заметивший, что нельзя ограничиваться чисто юридическим анализом, без связи с общим строем жизни... Ошибка Н.Ф. Тищенко, на мой взгляд, заключалась в том, что он неправильно сформулировал свою тему, назвав исследование “Гуральным правом”... Неправильное название и вызвало споры, которые подогривало еще и то, что оппоненты Борисенок и Окиншевич имели юридическое образование и привыкли оперировать юридическими терминами, а Тищенко имел образование историческое и не хорошо разбирался в юридическом методе. Собственно говоря, это

был бой между юристами и историками, которых объединял в Комиссии Ник[олай] Прок[офьевич], который сам больше своими симпатиями тянулся к историкам, нежели к юристам.

Другой спор возник между теми же Л.А. Окиншевичем и С.Г. Борисенком с одной стороны и В.И. Новицким – с другой, по поводу его “Снемов Русской земли XI–XII ст.”⁴⁶. Тут бой шел уже не по линии метода, а по сути работы. Горячим оппонентам не понравилась основная мысль автора о том, что “Русская земля” – это была Киевская Держава, и что снемы были высшим органом управления объединенного государства. Можно было спорить о том, достаточно ли оснований имел В.И. Новицкий для такого утверждения, но сбить его с занятой им позиции не смогли ни указанные уж оппоненты, ни даже А.М. Андрияшев⁴⁷, который выступил позже с писанным возражением против концепции В.И. Новицкого. Слабою стороною в этом споре было то, что оппоненты защищали старый взгляд, которого придерживалась историческая наука, а у Новицкого выигрышною стороною была смелость и новизна мысли.

Далее споры были по поводу большой работы винницкого жителя В.Д. Отамановского⁴⁸ о “Винницком мещанском обществе”. Тут, как и в работе Н.Ф. Тищенко, юридические моменты потонули среди экономических, к тому же автор сделал ряд сомнительных выводов о приоритете государственной колонизации над народной; что хозяйство волости было прогрессивнее, чем города и т[ак] д[алее].

Наконец, значительные споры были по поводу доклада аспиранта П.К. Сосенка⁴⁹, вообще ленившегося работать над своей подготовкой к научной работе... [Он] отказался даже сдать коллоквиум по своей специальности, когда заканчивался его аспирантский стаж, не выполнял указания своего первого руководителя акад[емика] И. Малиновского, который потом отказался руководить его подготовкою, и Н.П. Василенко пришлось организовать подготовку его с помощью Борисенка и Окиншевича... Доклад П.К. Сосенка был об этнологическом методе⁵⁰. Изложение его было бессистемным, многословным, очевидно для самого автора малопонятной была суть этнологического метода. Нападки на работу П.К. Сосенка были совершенно справедливыми, хотя он и не сдавался, и обещал на конкретном украинском материале доказать пригодность и важность этнологического метода. Позже он пробовал продемонстрировать этот метод в своей работе о “Начале территориально-общественных организаций старо-украинцев в этнологическом освещении”, прочитал главы про дом, семью, вервь, весь. Но, как резюмировал прения Ник[олай] Прок[офьевич], метода своего докладчик на конкретном материале не выяснил, выводы делал не видно на основании каких материалов, т[ак] к[ак] с его материалами они не были связаны.

П.К. Сосенко бросил писать эту работу и своего оклада про «виру», которую освещал в своих тезисах, так и не сделал.

Работы Отамановского и Сосенка так и не увидели свет. Ошибку сделала Комиссия, согласившись, чтобы избавиться от него, признать удовлетворительной работу Сосенка о «каптуровых судах»⁵¹. Комиссия думала, что, получив звание научного работника, Сосенко уйдет из Академии работать лектором, а он потом употребил все усилия, чтобы пролезть штатным в Комиссию обычного права, где и стал настоящим балластом, ничего не делая и даром занимая место. Против присуждения Сосенку звания научного работника непримиримую позицию занял Борисенко, и потому на заседание Комиссии, когда Сосенко должен был защищать свою работу – не явился⁵².

Вообще нужно отметить, что Ник[олай] Прок[опович] стремился в своих резюме смягчить выступления против докладчиков, выступая на защиту их, как это было, напр[имер], с В.Д. Отамановским».

«Главною и симпатичнейшею чертою руководства Ник[олая] Прок[офьевича], – писал И.Ю. Черкасский, – было то, что он никому не навязывал своих взглядов, давая полную свободу каждому сотруднику, и требуя от каждого только одного – чтобы мысль его была научно обоснована. Главное возражение со стороны Ник[олая] Прок[офьевича] было – «это не научно». Думаю, что не каждая Комиссия Укр[аинской] Академии Наук имела такие благоприятные условия для работы, как Комиссия Ник[олая] Прок[офьевича]. Никакого менторства, никакого принуждения, каждый чувствовал себя свободным человеком и каждый работал с увлечением. Задолго до «соцсоревнований» между членами Комиссии под руководством Ник[олая] Прок[офьевича] росло соревнование, м[ожет] б[ыть] и несознательно. Припоминается мне, как один из видных членов Комиссии М.Е. Слабченко, который жил вне Киева, в разговоре с Ник[олаем] Прок[офьевичем] по успехам членов Комиссии между прочим сказал: “за Черкасским нельзя угнаться” (по поводу находки Стародубского вилькера⁵³).

[...] издании или работе. Тут кстати вспомнить, что к Ник[олаю] Прок[офьевичу], зная его огромную память, часто обращались члены Комиссии как к справочнику: не укажет ли он нужной литературы или печатных материалов для определенной работы. И Ник[олай] Прок[офьевич] охотно шел навстречу каждому в этом отношении, даря даже из своей огромной хорошо подобранной библиотеки книги, коли их нельзя было достать в библиотеках Киева. [Я думаю, что не было такого сотрудника Комиссии, который не пользовался бы книгами из библиотеки Ник[олая] Прок[офьевича]».

«Комиссия про руководством Ник[олая] Прок[офьевича] не пряталась от чужого глаза, – писал И.Ю. Черкасский. На заседания мог приходиться

всякий, кого интересовал доклад того или иного члена. И такой “гость” брал слово, если он того хотел, и делал замечания. Припоминается мне, как в 1926 г. А.М. Андрияшев, заинтересовавшийся работою В.И. Новицкого про “Снемы Русской земли”, приходил на заседание Комиссии, принимал участие в прениях по поводу прочитанного доклада, а потом даже написал свои возражения и прочитал их на заседании Комиссии⁵⁴. Возражения эти были напечатаны впоследствии в “Працях” Комиссии⁵⁵. Таким образом жизнь привела к тому, что в “Працях” заведен был особый отдел “Полемика и возражения”. Так никому не мешали возражать и выслушивались, и печатались работы, с которыми не все были согласны. Не закрывая своих дверей для посторонних лиц, Комиссия под руководством Ник[олая] Прок[офьевича] устраивала даже публичные заседания. На публичных заседаниях обычно читались интересные доклады и также публично обсуждались, как на обычных “закрытых” заседаниях. Припоминается мне, как на публичном заседании М.Е. Слабченко, живший в Одессе, приехавши в Киев делал доклад про “Зимовники Запорожский Сечи”⁵⁶. Читал главы своей монографии про копный суд и я⁵⁷, читал И.М. Балинский, Н.А. Максимейко и т[ак] д[алее]. На публичном заседании 1930 г. аспирант П.К. Сосенко защищал свою “промоцию” про “Каптуровые суды” – на звание научного работника»⁵⁸.

Когда этого требовали интересы науки, устраивались заседания Комиссии вместе с другими комиссиями Академии наук, как напр[имер] с Комиссией обычного права⁵⁹.

Ник[олай] Прок[офьевич] всей душой отдавался работам Комиссии и радостно переживал успехи своих сотрудников. В 1928 г. И.Ю. Черкасский открыл в Московском архиве Вилькер Стародуба и об этом сообщил Ник[олаю] Прок[офьевичу]. Как показалось последнему, не достаточно оценив значение для истории права Украины этой находки, Ник[олай] Прок[офьевич] немедленно написал ему письмо, в котором доказывал, какое большое значение должна иметь его находка для [науки].

Кроме индивидуального разрабатывания отдельных тем из истории права, в Комиссии были и ко[ллективные].

«В Комиссии велась коллективная работа, – писал И.Ю. Черкасский. ...Работая над историческими источниками права члены Комиссии наткнулись на малопонятные юридические термины. Вот и нужно было их пояснить. Отсюда возникла мысль составить толковый словарь украинских юридических древностей, который вместе с тем был бы и базой для составления истории украинского права. Дали согласие выписывать карточки из актового материала и из соответствующей литературы те члены комиссии, которые имели дело с актовым материалом. Более года

велась работа, и собрано было более 10 тысяч карточек. По инициативе Ник[олая] Прок[офьевича] в 1926 году была составлена специальная подкомиссия из 5 членов⁶⁰, которая должна была пересмотреть материал. Председателем подкомиссии был я (Черкасский). На нескольких заседаниях пришлось выслушивать мои доклады о ходе работы и разрешать разные вопросы, которые вставали во время пересмотра собранных карточек. В конце концов признано было, что хотя собрано много материала (пересчитано и разложено в алфавитном порядке 9300 карточек)⁶¹, но на некоторые термины собрано мало карточек, да и литературы использовано случайно. Потому постановлено было в 1927 г. продолжить работу по выписыванию карточек, юридических терминов. (Ник[олай] Прок[офьевич] заметил, что после Иванишева⁶² осталось много карточек, для такого же словаря, их и нужно проработать. (Протокол заседания 9/V 1927 г.⁶³))».

В плане работ на 1928–1929 гг. Комиссия ставила коллективную работу – продолжение собирания материалов для словаря украинских юридических древностей⁶⁴. В 1929 году она предполагала приступить уже к систематизации собранных материалов. «Эту работу, – писал И.Ю. Черкасский, – хотя и доведено было до полного упорядочения собранного материала, но не удалось закончить, и к составлению самого словаря украинских юридических древностей так и не приступила Комиссия».

Другую коллективную работой, которую ставила перед собою Комиссия, было составление курса истории украинского права⁶⁵.

В Комиссии в 1926 г. зародилась мысль об издании коллективными силами Комиссии курса истории западно-русского и украинского права. Инициатива этого издания принадлежала И.А. Малиновскому и являлась следствием критического доклада Малиновского о лекциях по истории украинского права Лашенка, который Малиновский прочитал в Комиссии 2 октября 1926 г.⁶⁶ По предложению Малиновского было избрано комиссию для выработки программы и плана работы. В эту комиссию, кроме И.А. Малиновского, вошли Ник[олай] Прок[офьевич] и А.Э. Кристер⁶⁷.

Постановлено было составить не «курс», а «сборник статей по истории украинского права» и программу, которою поручено было составить специально избранной для этого комиссии из академиков Н.П. Василенка и И.А. Малиновского, проф[ессора] А.Э. Кристера и научных сотрудников С.И. Борисенка и Л.А. Окиншевича⁶⁸. К сожалению, обстоятельства изменились, и эта комиссия так и не составила про[грамму].

Весною 1927 года вопрос об этом издании был снова поднят в Комиссии. И.А. Малиновский в заседании 16 июня⁶⁹ прочитал свой план

курса истории украинского права, который он осенью предлагал составить коллективно. По поводу этого плана в Комиссии произошли дебаты и Ник[олай] Прок[офьевич] отметил, что в них чувствовалось какое-то бессилие, желание критиковать ради критики. Критикуя – отбрасывают все, что есть здорового в плане Малиновского. Коллективная работа очень нужна, чтобы составить курс истории украинского права, т[ак] к[ак] развитие этого права очень сложно. Никто из оппонентов не ознакомился с коллективными трудами, которых написано немало, и среди них есть ряд очень полезных работ. Что же касается самой программы автора, то в ней есть ряд спорных вопросов – например, можно ли считать источником права сказки, как думает Малиновский? (Протоколы).

Отмечая спокойный тон заседаний Комиссии, помню один только случай, когда Черкасский выделял немногие случаи, когда во [время] обсуждений прорывалась резкость. Одним из них было летом 1927 г., когда Ник[олай] Прок[офьевич] «сорвался с тона». Это было летом 1927 г., когда академик Малиновский прочитал план курса истории украинского права – Ник[олай] Прок[офьевич] назвал выступления оппонентов бессильными, мотивированными разве что только желанием критиковать для самой критики⁷⁰.

В заседании 21 апреля 1928 г. снова был поднят вопрос о составлении коллективного курса истории права⁷¹. Л.А. Окиншевич прочитал записку по этому вопросу... Ник[олай] Прок[офьевич] предложил в дальнейшем обсуждении вопроса высказываться о проекте независимо от связи его потребностью иметь такой курс.

В связи с этим вопросом С.И. Борисенко предложил другую записку – проект изучения историографии украинского права⁷². Ник[олай] Прок[офьевич] сказал, что не следует ставить перед Комиссией неосуществимых задач, т[ак] к[ак] на них не хватит сил Комиссии. Так слишком трудно было бы сразу браться за изучение целых научных школ в историографии укр[аинского] права. Легкой задачей было б изучение творчества отдельных исследователей (Линде⁷³, Даниловича⁷⁴, Чацкого⁷⁵, Комиссии Сперанского⁷⁶). Ник[олай] Прок[офьевич]⁷⁷ предложил начать с составления каталога исследователей. Далее перейти к изучению того, что дала историография укр[аинского] права в исследовании отдельных вопросов, и наконец перейти к монографическому изучению творчества отдельных исследователей истории укр[аинского] права, в отдельности и в известной научной систематизации.

В начале 1928–[19]29 академического года Комиссия предполагала приступить к составлению разработки истории западно-русского и украинского права⁷⁸, которая должна составиться из ряда очерков, посвященных отдельным исследователям. В заседании Комиссии после летнего

перерыва предполагалось обсудить план работы. После утверждения плана предполагалось распределить отдельные очерки между сотрудниками Комиссии с расчетом, чтобы первый том был готов к июню 1929 г.

«К сожалению, обстоятельства сложились так, – писал в своих воспоминаниях И. Ю. Черкасский, – что Комиссия так и не составила программы, и коллективная работа членов обеих Комиссий по составлению сборника истории украинского права так и не началась».

Комиссия под председательством академика Ф.В. Тарановского ставила главной своей задачей подготовку издания памятников права; Комиссия под председательством Ник[олая] Прок[офьевича] главное внимание обратила на монографическое изучение истории права, но не отказалась и от издания памятников истории права.

«Была и еще область, в которой Комиссия по инициативе Ник[олая] Прок[офьевича] имела развернуть свою работу – это публикация юридических документов и актов, источников и материалов по истории украинского права, – писал И.Ю. Черкасский. Получив от своего предшественника, акад. Ф.В. Тарановского, подготовленную к печати рукопись мамоничевского издания Литовского статута 1588 г., Ник[олай] Прок[офьевич] мечтал при благоприятных условиях развить издания подобных документов».

«Сегодня от Е.Л. Шрага⁷⁹ из Чернигова доставлен прекрасный экземпляр первопечатного мамоничевского издания Статута 1588 г. Хочется, чтобы Академия купила его. Крымский относится к этому холодно. Он не понимает, видимо, важности этого статута. Вечером в разговоре он был уже более склонен к покупке», – писал Ник[олай] Прок[офьевич] в дневнике 3 авг[уста] 1921 г.

В первую очередь Статут был переписан и Ник[олай] Прок[офьевич] выверил и выправил перевод с оригиналом. Из Допра⁸⁰ Ник[олай] Прок[офьевич] поручил жене: «Зайди к библиотекарю университета, у которого ключ от этого ящика (где хранилась переписанная рукопись), возьми рукопись, отнеси ее в Академию Наук и сдай под расписку секретарю Правления Г.А. Иванцу⁸¹. Это рукопись академическая. Пусть они ее хранят до вешних дней. М[ожет] б[ыть] когда-нибудь можно будет и напечатать» (3/VIII 1924).

Попытка Ник[олая] Прок[офьевича] привлечь к изданию Литовского Статута И.И. Лаппо⁸², который подготовил его и написал исследование – оказались неудачей. 5 декабря 1926 года Лаппо писал Ник[олаю] Прок[офьевичу]: «Я получил Ваше письмо, от 23/XI 1926 г., с предложением издать текст Третьего Литовского Статута... Интерес науки, во имя которой Вы хотели бы издать мой труд, по-моему глубокому убеждению, безусловно, требует, чтоб научные работники всех ветвей рус-

ского народа пользовались в своих работах не наречиями его, а только общерусским литературным языком». Ник[олай] Прок[офьевич] обратился к Ф.В. Тарановскому, прося повлиять на И.И. Лаппо. Тарановский писал Ник[олаю] Прок[офьевичу] 9 декабря 1926 года так: «В интересах науки я сделал все, что мог, для того, чтобы критическое издание III Статута, подготовленное И.И. Лаппо и втуне лежащее у него, увидело свет возможно скорее. [Я] писал И.И. Лаппо и убеждал, но наткнулся на решительное противодействие принципиального характера. И он неуклонно стоит на общерусской национальной точке зрения, согласно которой у всех трех ветвей русского народа... должен быть всемерно сохранением один-единственный общий русский литературный язык».

Намерение Комиссии издать Литовский Статут 1588, о котором писалось в VI вып[уске] ее «Праць», вызвало интересную переписку Ник[олая] Прок[офьевича] с проф[ессором] Янулайтисом⁸³. Последний писал ему из Ковно 23 ноября 1929 г.: «У нас поднимался вопрос об издании его, по предположению проф. Лаппо, им же подготовленного. Вопрос у нас обсуждался, но не решен. Переиздать необходимо, но вряд ли нужно делать это два раза (Украина и Литва)». Тяжелое состояние, которое переживал Ник[олай] Прок[офьевич], не дало ему ответить скоро. И только 2 февраля 1930 года Ник[олай] Прок[офьевич] ответил пространным и важным в принципиальном отношении письмом проф[ессору] Янулайтису: «Я был очень рад получить Ваше письмо. Оно, надеюсь, установит между нами научное общение на будущее время. Нам, представителям двух однородных кафедр, нельзя стоять особняком. Многие научные вопросы из нашей научной области так близки друг другу, что невольно является опасность параллелизма. А его следует избегать. Наука наша так обширна, а работников [так] мало, что нельзя расточать научные силы. Все это приходит мне в голову, когда читаешь Ваши строки об издании Статута 1588. Литовский Статут 1588 г. как источник права играл громадную роль на Украине. Естественно, что украинские историки права обращаются часто к изучению Литовского Статута. Между тем, издание Статута на русском языке Моск[овского] Общ[ества] Ист[ории] и Древн[остей]⁸⁴ сделалось теперь крайне редким. Вот мы и имели в виду выпустить в свет школьн⁸⁵ издание, использовав несколько экземпляров Мамоничевского издания, которые имеются в Киеве.

Узнав о комментированном тексте Статута, подготовленном для печати проф. И.И. Лаппо, я несколько лет тому назад писал ему и предлагал издать Статут на средства Укр[аинской] Академии Наук с тем, чтобы комментарии к нему были напечатаны по-украински. На свое предложение я получил принципиальный отказ. И.И. Лаппо считает, что

научным языком для русских славян может быть только язык русский, хотя жизнь решает в наше время этот вопрос иначе. Но после категорического заявления И.И. Лаппо разговоры прекратились. Теперь я вижу, что вопрос о тексте Лаппо поднял и у Вас в Литве. Буду очень рад, если переговоры приведут к каким-нибудь результатам. Дело, однако, затягивается, а научная разработка тормозится. В конце концов если Ваши переговоры с И.И. Лаппо не приведут ни к чему, придется подумать о нашем (школьном) издании. Оно нужно. В таком случае я Вам напишу. Теперь же вопрос этот стоит у нас на мертвой точке. Во всяком случае, не получив от Вас уведомления о судьбе Ваших переговоров с Лаппо, я ничего предпринимать не буду... Вы правы: у нас в Киеве не оказалось лиц, понимающих по-литовски, и наши поиски их были тщетны. Я думаю долго так будет. Поэтому поднимаемый Вами вопрос о рефератах и авторефератах получает для нас особое значение. Рефераты и авторефераты нам нужны. Без них при данных условиях мы лишены возможности знакомиться с научной литературой на литовском языке. Если позволено будет мне высказать свое пожелание, то оно сводится к тому, чтобы статьи на литовском языке сопровождались краткими резюме на одном из распространенных в науке языков, это даст возможность научным деятелям быть в курсе литовской науки и принимать меры к изучению тех из исследований, которые их занимают, в подлинниках. Я думаю, что это значительно облегчит пользование литовской научной литературой».

23 июля Янулайтис писал Ник[олаю] Прок[офьевичу]: «Теперь могу сказать Вам, как у нас обстоит дело: будут переизданы I и III Литовские Статуты. Первый поручено К. Яблонскому⁸⁶, III – труд Лаппо (2 тома – I том исследование, II – текст)»⁸⁷.

«Подготовлено было, – писал И.Ю. Черкасский, – для печати “Акты Генерального Суда” и “Полтавские судебные книги”, собранные В.Л. Модзалевским, “Отозвы до короля XVI в.” собранные И.М. Каманиным, “Акты Луцкого трибунала”, найденные Г.Л. Поповым, “Гетманские статьи XVII в.”, над которыми работал В.И. Щербина, и т. д. Несмотря на отсутствие средств для таких изданий, Ник[олай] Прок[офьевич], однако, умудрился в 1929 г. напечатать I том материалов по истории украинского права⁸⁸, а в 1928 г. в издании Археографической Комиссии Укр[аинской] Ак[адемии] Наук “Собрание материалов из истории Левобережной Украины и украинского права XVII–XVIII”⁸⁹. Подготовлено уже было для печати два тома “Привилеев и грамот украинским городам”⁹⁰, которые должны были выйти под общую редакцией Ник[олая] Прок[офьевича] и В.А. Романовского⁹¹. Начал готовить к печати критический и проверенный текст Литовского статута 1529 г.

С.Г. Борисенко⁹². Не говоря уже о том, что отдельные члены публиковали некоторые материалы как дополнения к своим отчетам. Даже больше того, М.Е. Слабченко подал докладную записку о том, чтобы начать издание в десятки томов “Corpus Juris Ukrainensis”⁹³. С этой запиской членам была дана возможность заранее ознакомиться, а [также] разослана была и иногородним членам. В том числе Ник[олай] Прок[офьевич] обратился и к Н.А. Максимейко. Тот ответил обстоятельным письмом 2 февраля 1929 г.: “Издание “Корпуса” можно только приветствовать. Но т[ак] к[ак] Русская Правда и Литовск[ий] Статут, при издании которых невозможно ограничиться одной перепечаткой их известных нам редакций, и могут быть изданы только после предварительного критического рассмотрения их и очищения текста... Так как Р[усская] Правда и Лит[овский] Ст[атут], так равно и уставные грамоты, более или менее доступны не только для научных исследователей, но и для публики, то такое положение их не требует немедленной перепечатки их. Другое дело памятники Украины 17, 18, 19 ст. Они рассыпаны в разных, иногда очень редких изданиях, а некоторые и совсем не опубликованы. Исследователям приходится затрачивать много времени, иногда напрасно, на отыскание их. Потому считал бы целесообразным пока что издать сборник укр[аинского] права с 1654 г. до последнего времени. Такая работа должна стать в первую очередь. Тем более, что осуществление ее не потребует большого труда: и размер материала меньше, и критический анализ текстов не нужен”».

Ник[олай] Прок[офьевич], наоборот, считал нужным начать с издания «Р[усской] Правды», и в этом смысле написал Максимейко. 14 февраля Максимейко сообщил ему, что совершенно согласен с его мыслями по этому поводу и хотел бы взять на себя редактирование «Р[усской] Правды». «Для обсуждения ее было назначено в марте 1929 года, – писал И.Ю. Черкасский, – специальное заседание Комиссии, в котором акад[емик] А.И. Малиновский горячо поддержал мысль М.Е. Слабченка о необходимости издать [Corpus Juris Ukrainensis] и предложил ряд мер для осуществления этой мысли. После обстоятельного обсуждения докладной записки признано было нужным издание юридических памятников, начиная с древнейших времен до самой Октябрьской революции, включая сюда и памятники чужеземного [права], которыми пользовалась Украина за свое долголетнее историческое существование; акад[емик] А.И. Малиновскому было поручено составить конкретный план такого издания. Но и этой мысли не суждено было осуществиться».

В то же время в Комиссию обратился С.В. Юшков⁹⁴, работавший над изданием текста «Р[усской] Правды», с предложением своего труда, и Комиссия приняла его. Между тем оказалось, что Юшков был уже связан

аналогічним порученням Всесоюзної Академії⁹⁵ і С.Ф. Платонов⁹⁶ 15 марта обратился к Ник[олаю] Прок[офьевичу] с официальным письмом, как председатель Археографической комиссии⁹⁷. В нем, сообщая ему, что Археогр[афическая] комиссия «поручила подготовку к изданию “Р[усской] Пр[авды]” Юшкову... и полагает, что издание “Р[усской] Пр[авды]” будет закончено в течение этого 1929 г. Между тем, Комиссии стало известно, что С.В. Юшков имеет аналогичное [поручение от Украинской]⁹⁸ Академии Наук. Находя такое положение вопроса несоответствующим интересам научного дела, и допуская возможность, что Укр[аинская] Академия Наук, не будучи своевременно поставлена в известность о начатой работе по изданию “Р[усской] Правды”, вошла в соглашение с членом подкомиссии Юшковым... спешу Вас уведомить об этом в надежде, что мы с Вами сможем прийти к какому-нибудь приемлемому для обеих сторон соглашению».

Ник[олай] Прок[офьевич] всей душой отдавался интересам «своей» Комиссии, как он обычно ее называл, и жил всецело ее интересами. В этом отношении характерно его письмо Д.М. Петрушевскому⁹⁹ 18.ІІ.1926.

«Живу я теперь кабинетной жизнью, – писал Ник[олай] Пр[окофьевич] Д.М. Петрушевскому 18 февраля 1926 г. Все мои интересы сосредоточены на Академии Наук и научной работе. Нигде не преподаю, хотя меня хотят втянуть в это дело. Но я откажусь, для преподавания я уже стар. Преподавание сейчас, когда все тяготеет им, меня не интересует. Единственную выгоду для меня имело бы преподавание – это связь с молодежью, и возможность выбирать из них новых научных работников в будущем. Но и эта выгода не настолько уже важна, чтобы наваливать на себя трудную и беспокойную при теперешних условиях работу. У меня при Академии есть Комиссия по изучению западно-русского и украинского права. Там около 12 душ. Мы вместе работаем, и это доставляет мне большое удовольствие».

Когда начались командировки ее [Комиссии] членов для научной работы в архивах, Ник[олай] Прок[офьевич] разрабатывал с каждым из них план работы, указывал, куда именно ехать для какой темы, и письменно руководил работой в архиве. В воспоминаниях И.Ю. Черкасского хорошо освещена эта сторона деятельности Ник[олая] Прок[офьевича]. «Возвратившись из командировки, – писал он, – каждый должен был дать отчет про свою работу на словах или письменный. Сделавши предварительное сообщение, кое-кто из командированных сразу приступали к обработке материалов для большой работы (Тищенко, Борисенко). Другие, собирая материалы для большой работы и зная, что нужные им материалы находятся в архивах, где они еще не работали и потому не

могли приступать сразу к обработке собранных материалов, подбирали пока что карточки, писали отчеты о материалах, которые нашли, и о тех предварительных выводах, к которым можно было прийти на основании разысканных материалов (Окиншевич, Черкасский). Такие отчеты, имея научное значение и для других, печатались в “Працях” Комиссии. Требуя от каждого командированного ставить определенную цель для его розысков и направляя его в тот архив, где он может найти наиболее нужных ему материалов, Ник[олай] Прок[офьевич] просил командированных держать с ним письменную связь, и извещать о ходе своей работы. В своих письмах-ответах Ник[олай] Прок[офьевич], имея огромную память, расхолаживал тех, кто извещал его о том, что он нашел тот или иной интересный материал, сообщая, что уже известен науке, т[ак] к[ак] его уже напечатали в таком-то издании или работе... Ник[олай] Прок[офьевич] чутко относился к командированным, писал им, на что нужно обратить внимание, что искать в каком фонде и т[ак] д[алее]. Когда я был в командировке в Москве в 1928 г., я напал на неизвестный до того времени документ “правотворчества городских общин, пользовавшихся магдебургским правом, а именно на стародубский вилькер 1[б]66 г., и поделился своей находкой с Ник[олаем] Прок[офьевичем]”, то немедленно получил от него письмо (к сожалению, пропавшее), в котором он писал мне, что очень волновался, радуясь, что найден такой важный для науки документ науки». «Я получил ваше детальное письмо, – писал ему в ответ Черкасский 2 октября 1928 г., – накануне выезда из Москвы. Я и не думал, что мое сообщение о найденном вилькере так взволнует Вас. Напрасно Вы только думаете, что я недооцениваю свою находку. Если припомните, я в своем письме писал, что ничего яркого, кроме вилькера, я не нашел в Москве. Значит я считал вилькер ярким явлением, но я боялся, чтоб не попасть впросак, как случилось с Шелухиным¹⁰⁰ и его знакомым. Потому я и был скромн. Но доказательством того, что я придавал находке вилькера большое значение, служит то, что я известил о нем не только Вас, но и Льва Алекс[еевича]¹⁰¹, которому тоже написал об этой находке. Я согласен с Вашим мнением, что вилькер нужно напечатать сейчас же, но я думаю, что это нужно сделать не в отчете, а написать отдельную статью, в которой дать анализ содержания по определенному плану... а потом, как дополнение – дать текст вилькера».

В письме И.Ю. Черкасскому из Пятигорска Ник[олай] Прок[офьевич] писал 31 августа 1929 г. в Полтаву, где тот работал в архиве: «Да не смущается сердце ваше, что для своей темы Вы пока еще находите мало материала. Важно было ознакомиться с Фондом Окружного суда¹⁰², которого никто не знает. С начала 1870 г. никто после Лазаревского¹⁰³ к

нему не прикасался. Вы в нем пионер. Очень желательно, если бы Вы, независимо от Вашей темы, ознакомились хотя бы поверхностно с архивом, и с тем, что в нем есть. Об этом Вы могли бы дать сведения в научном отчете. Это было бы на пользу как науке, так и Вам, как первому после долгого перерыва, возвратившегося к этому архиву. Это было бы записано на актив Вашей научной работы. Было бы желательно также, чтобы Вы обратили внимание на бывший архив Полт[авского] депутатского собрания¹⁰⁴. Там много ценного. Правда, там много найдет для себя Лев Алекс[еевич] (Окиншевич), но кое-что найдете и Вы, если будет время и охота. Посмотрите его, чтобы с ним ознакомить исследователей в научном отчете». В письме 2 сентября того же года Ник[олай] Прок[офьевич] снова писал И.Ю. Черкасскому: «По моему мнению, не стоит нам ехать в Прилуки, а нужно покончить с большими архивами. Поэтому советую Вам после Полтавы поехать в Чернигов или Харьков. Маленькие архивы, как Прилукский, могут быть только дополнением. Не надеюсь, чтобы они могли дать Вам что-либо основательное. Поэтому тратить на них сейчас время не стоит. Нужно кончать с большими. В Лубны тоже нет смысла ехать в первую очередь. Туда действительно переданы дела после 1782 г., ранние же остались в Полтаве. К сожалению, архив Лубенского Окр[ужного] суда раскраден. Я сам покупал на Троицком базаре¹⁰⁵ кульки, сделанные из бумаг Лубенского окр[ужного] суда. Это было в [19]21–[19]22 годах. Я написал тогда соответствующим учреждениям и, кажется, расхищение было приостановлено. Что касается архива Мгарского монастыря, то им пользовался М.Г. Астряб¹⁰⁶. Статья о Мгарском монастыре напечатана в Трудах Полт[авской] Арх[ивной] Комиссии»¹⁰⁷.

«Жалко, что Чернигов на этот раз дал Вам так мало материала. Имейте в виду, что документы Глуховского Петропавловского монастыря хранятся в Киеве, в Центр[альном] Арх[иве]¹⁰⁸, в бывшей университетской библиотеке. Найти их можно по общему каталогу под словом “акты”. Что же Вы теперь будете делать, когда окончите Чернигов? Не поехать ли Вам в Харьков, если позволят средства и есть возможность найти там помещение?». Так писал Ник[олай] Прок[офьевич] из Боярки И.Ю. Черкасскому 21 августа 1930 г. 18 сентября он писал ему снова: «Итак, судя по всему Чернигов мало Вам дал. Что касается универсала Разумовского 1760 г., о котором Вы пишете, то он известен и был напечатан Лазаревским в 7 кн[иге] “Киевской старины” за 1885 г.¹⁰⁹ На него ссылается и дает ему научную оценку Мякотин¹¹⁰, а также и Барвинский¹¹¹. Таким образом и тут Чернигов ничего нового не дал».

В плане работы на 1928–1929 гг. Комиссия ставила коллективную работу – продолжение собирания материалов для словаря украинских

юридических древностей. В 1929 г. она предлагала приступить к систематизации собранных материалов.

«Требую от членов Комиссии, – писал далее И.Ю. Черкасский, – отчетов о результатах командировок, Ник[олай] Прок[офьевич] не исключал и себя от такого обязательства. Напр[имер], когда его было командировано в Москву по делу Литовской Метрики... Вернувшись из командировки в ноябре 1926 г.¹¹², Ник[олай] Прок[офьевич] проинформировал Комиссию, что в Москве состоялось совещание по поводу Литовской Метрики представителей заинтересованных республик и государств (Украины, Белоруссии, Великороссии и Литвы). Было решено, что Литовская Метрика остается в Москве под общим надзором 4 выше-названных республик и держав».

«Научные доклады на заседаниях Комиссии ожили с 1924–1925 года, – писал в своих воспоминаниях И.Ю. Черкасский, – когда явилась перспектива напечатать их в органе Комиссии “Праці”, которые начали выходить с 1925 г. Как общее правило, Ник[олай] Прок[офьевич] к каждому выпуску “Праць” писал Предисловие, в котором, за исключением первого, где констатировалось, что науке истории зап[адно]-русск[ого] и украинского права до этого времени почти не [было] места среди юридических и исторических дисциплин на университетских кафедрах, где преимущественно и разрабатывалась история права, – давался короткий обзор взглядов ученых на значение зап[адно]-русского и украинского права для истории русского права и доказывалось, что зап[адно]-русское право не только часть “русского права”, но и самостоятельное, изучение которого и есть задачей Комиссии, – давалась первая печатная критика помещенных в выпусках работ». Сам Ник[олай] Прок[офьевич] не помещал в «Працях» своих работ, за исключением рецензий, т[ак] к[ак] академики имели свои органы – Записки, где преимущественно и печатались работы Ник[олая] Прок[офьевича]. Если обратить внимание на чисто внешний вид «Праць», то бросается в глаза, что если первый выпуск имел [...] ¹¹³ листов, то следующие выпуски все увеличивались и увеличивались, достигая [...] ¹¹⁴ листов; если первые выходили один раз в год, то следующие по 2 [раза] ¹¹⁵ в году; если первые заключали собрания трудов нескольких членов, то следующие уже целые монументальные монографии отдельных членов Комиссии. Все это выразительно говорит, как сильно развивалась наука истории украинского права под руководством Ник[олая] Прок[офьевича].

«Сейчас вышел из печати IV вып[уск] «Праць Комісії для виучування історії зах[ідньо]-руського та укр[аїнського] права». К Пасхе выйдет V вып[уск]. Эти два выпуска обнимают большую работу о копных судах И.Ю Черкасского ¹¹⁶, проделанную в моей Комиссии», – так писал Ник[олай] Прок[офьевич] В.Э. [Г]рабарю ¹¹⁷ 7 марта 1928 г.».

«Ник[олай] Прок[офьевич] часто во время заседания, – писал И.Ю. Черкасский, – приносил с собою новые книги и обще с Комиссией распределял их между членами, чтобы они могли, ознакомившись с новыми работами, писать на них рецензии. Нужно сказать, что как-то само собой повелось, что каждому члену Комиссии было отведено определенную специальность, в которой он работал. Само собой, явилось и распределение работ между членами. Например, Л.А. Окиншевич работал в области государственного права, С.И. Борисенко – уголовного, и процесса по Литовскому Статуту, я (Черкасский) – судебного права, М.Ф. Тищенко – торгового, С.М. Иваницкий – магдебургского и старшинского землевладения, В.А. Романовский – финансового права, М.Е. Слабченко – строя Запорожья, М.М. Толстолес – заставного и наследственного, М.А. Максимейко – работал над Русской Правдой, и т[ак] д[алее]. Так один не мешал другому и работы хватало на всех. Потому распределить новую литературу для рецензий было легко. Каждый брал новые книги или статьи из своей области, а если новая книга или статья были такого рода, что не подходили к специальности, их давали тому, кому они были ближе. Но и тут не нарушался демократический принцип: книжки для рецензии раздавались с согласия Комиссии. Написанные рецензии прочитывались на заседаниях Комиссии и обычно обсуждались совместно. Потом рецензии печатались в органе Комиссии, в “Працах”, для чего был заведен отдел – Библиография и рецензии.

Новая заграничная литература из области истории права получалась в Академии Наук благодаря тому, что Ник[олай] Прок[офьевич] умел завязывать деловые отношения с заграничными научными учреждениями и отдельными научными работниками, посылая им издания “Записок соц[иально]-экон[омического] отдела” и “Праці” Комиссии западно-русс[кого] и укр[аинского] права. Обозначенные учреждения и научные работники непрерывно присылали свои издания в Академию, Комиссия тут рецензировала их издания, а там они делали то же самое с нашими изданиями, и содействовали, таким образом, популяризации за границей наших научных работ, как это сделал между прочим проф[ессор] Грацского университета в Австрии Шмид¹¹⁸, специалист в области славянского права, кот[орый] в 1930 г. напечатал рецензию на “Праці” Комиссии в солидном издании “*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Band Germ. alt)*”¹¹⁹. Тако же оживленный обмен научной продукцией был с проф[ессором] Львовского университета Домбковским¹²⁰: кот[орый] издавал “*Pamiętnik Historyczno-Prawny*”¹²¹. Домбковский также прислал Ник[олаю] Прок[офьевичу] письмо, в котором приглашал всю Комиссию принять участие в его изданиях. Это письмо Ник[олай]

Прок[офьевич] поставил на обсуждение на одном из заседаний в Комиссии, но Комиссия по политическим соображениям отказалась от сотрудничества с польским ученым».

«У Вас, кажется, есть связь с Вильно через Гандельсмана¹²² или Эренкрейца¹²³. Вильно, кажется, делается теперь центром разработки западно-европейского (литовско-русского) права. Между тем мы не имеем об этом [ника]их сведений ни о лицах, занимающихся разработкой, ни о появившихся в этой области трудах, ни об учреждениях, где сосредоточена эта разработка, ни о журналах, выходящих в Вильне и др[угих], где печатаются труды по истории западно-русского права. Не могли ли бы Вы помочь нам завязать в этом отношении научную связь с Вильно, [...]»¹²⁴ Варшавой? От польской научной литературы мы, киевляне, больше отрезаны, чем от какой другой. Буду Вам очень благодарен за помощь, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] Д.М. Петрушевскому 26 апреля 192[...]¹²⁵.

“Праці” Комиссии стали завоевывать внимание. А.Э. Кристер писал Ник[олаю] Прок[офьевичу] 17 августа 1926 г. из Симеиза: “О Вашем выпуске Праць¹²⁶ я знаю из Про[...]бет Правды¹²⁷ – ... знаю, что выпуск Ваш большой и интересный. Названия были в газете указаны”. В.А. Барвинский писал 24 августа о том же выпуске: “С великим интересом читаю “Праці” Комиссии, какой там богатый и ценный материал. Безсомненно, это лучшее историческое издание. Мне хотелось бы связаться с Вашей Комиссией, т[ак] к[ак] я интересуюсь историей гетманских учреждений... Если можно, зачислите меня в Вашу комиссию”¹²⁸.

“Я получил письмо от проф[ессора] Гетца¹²⁹ с очень лестным отзывом о наших Працях”, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] жене 1 июня 1927 г.¹³⁰

Ионинас¹³¹ писал Ник[олаю] Прок[офьевичу] 9 ноября 1928 г. после пребывания в Киеве на юбилее Грушевского в октябре 1926 года: “Я начинаю чувствовать по Киеву ностальгию. Мне хочется опять поехать к Вам, и опять Вас увидеть, как Вами ведется та колоссальная культурная работа, темпу которой можем завидовать не мы одни”. 5 ноября [1926]¹³² Ф.В. Тарановский писал Ник[олаю] Прок[офьевичу]: ““Праці” Вашей Комиссии меня весьма и весьма заинтересовали. Пока просматривал и кое-что почитывал. В числе первых прочел основательно Ваши статьи – исследования проштудировал все полностью и постараюсь отозваться на “Праці” в печати польской или сербской... Горячо приветствую замысел коллективного труда по истории западн[о]-русс[кого] и укр[аинского] права. Тронут и благодарю, что вспомнили обо мне...”».

«Честь и слава Вам за деятельность Отделения и за Ваши личные научные труды. За всем этим я слежу исправно», – писал Ник[олаю]

Прок[офьевичу] Ф.В. Тарановский 8 ноября 1929 г. «Считаю своим долгом поздравить Вас как председателя соц[иально]-эконом[ического] Отделения Укр[аинской] Академии наук с весьма интенсивной деятельностью означенного отдела. Надеюсь, что об этой деятельности мне удастся в ближайшем будущем высказаться в печати», писал проф[ессор] М.Н. Ясинский¹³³ из заграницы. Отзыв последнего интересен тем, что в прошлой киевской университетской жизни он был противником (если не врагом) Ник[олая] Прок[офьевича] и подозревать его в пристрастности нельзя. В том же письме 6 декабря 1929 г. Ясинский намекал и сам на это прошлое: «Сердечно благодарю Вас за то, что Вы с полной научной объективностью упомянули в Предисловии к 4 вып[уску] “Трудов Комиссии” о некоторых моих заслугах на поприще изучения западно-русского права»¹³⁴.

Ник[олай] Прок[офьевич] хотел собрать в своем кабинете в Академии Наук портреты всех исследователей, работавших в области истории украинского права. Не имея возможности собрать подлинные фотографии, он заказывал копии с фотографий. 20 декабря 1926 г. М. Слабченко писал ему из Одессы: «Поручение Ваше выполнено. Фотографические снимки Ф.И. Леонтовича¹³⁵ придется переснять с большой группы 90-х годов [XIX в.]... Кроме того, могу прислать фотографию А.И. Загоровского¹³⁶... С удовольствием пришлю и свой портрет».

Ник[олай] Прок[офьевич] использовал приезд проф[ессора] Эренкрейца и просил его выслать портреты: «Согласно Вашему желанию, – писал ему Эренкрейц 30 октября 1928 г., я высылаю две фотографические карточки Даниловича: одна является снимком с картины Квятковского¹³⁷, другая с Петербургской литографии».

«Ник[олай] Прок[офьевич] относился ревниво к руководству своей Комиссией, – писал И.Ю. Черкасский, – и никому его не доверял. Еще до прихода Ник[олая] Прок[офьевича] в Академию Комиссия имела своего “керивника” в лице И.М. Каманина¹³⁸. Когда он умер в конце 1900 г.¹³⁹ и Комиссия в первоначальном составе перестала существовать, Ник[олай] Прок[офьевич], основывая новую Комиссию в 1921 г., должности “керивника” не возобновил и сам всегда лично руководил Комиссией. С одной стороны, это было хорошо, что и члены, и председатель Комиссии были в непосредственных отношениях, не требуя кого-то третьего. Дело от этого, естественно, ничего не теряло. Но, если Ник[олай] Прок[офьевич] болел, то члены Комиссии чувствовали себя потерянными, Комиссия не могла заседать и, естественно, это вредно отзывалось на ее работе. Особенно это почувствовалось, когда с Ник[олаем] Прок[офьевичем] случилось несчастье и он был арестован. Во время следствия, а позже и во время самого процесса, и [через] несколько месяцев после окончания его, пока

Ник[олай] Прок[офьевич] не был реабилитирован, Комиссии пришлось самой без Ник[олая] Прок[офьевича] работать. После некоторых колебаний Комиссия решила не прекращать своей работы, поручивши председательствование на заседаниях своему члену И.М. Балинскому. Между тем, без Ник[олая] Прок[офьевича] Комиссия почувствовала себя беззащитною. Помню, как благодаря библиотекарю отдела, А.И. Каманиной¹⁴⁰, поссорившуюся с Борисенком и Окиншевичем, и пожаловавшейся секретарю отделения акад[емику] М.В. Птухе, что у нее в ее отсутствие, когда наша Комиссия заседает, пропадают книги, на Комиссию неожиданно посыпались “скорпионы” – запрещено было Комиссии заседать в том помещении, где она обычно заседала под председательством Ник[олая] Прок[офьевича], в кабинете его, где помещалась и библиотека. По этому поводу я имел неприятный разговор с М.В. Птухой, и бросил ему упрек, что пока был Ник[олай] Прок[офьевич], то Комиссия имела место для заседаний и книги не пропадали, а когда Ник[олая] Прок[офьевича] забрали, то и Комиссии негде заседать, и члены ее превратились в книжных воришек. Это на некоторое время испортило мои отношения с почтенным М.В. Птухой. Дело же уладили, и Комиссия продолжала заседать.

Первые годы после возвращения Ник[олая] Прок[офьевича] здоровье его не давало себя чувствовать. Казалось, все идет хорошо, Комиссия работала с увлечением, дело широко развивалось, но состояние здоровья Ник[олая] Прок[офьевича] начало ухудшаться. Часто случалось, что заседания Комиссии не могли состояться из-за болезни Ник[олая] Прок[офьевича]. И на этот раз Комиссия стала чувствовать отсутствие “керивника”. Бывало так, что несколько раз подряд (а заседания по традиции происходили регулярно раз в шестидневку¹⁴¹) заседания не могли состояться [и] сам не догадывался передать, чтобы заседали без него, а наоборот передавал, что заседания не будет ввиду его болезни. Так по крайней мере информировал секретарь Л.А. Окиншевич». Тут И.Ю. Черкасский неправ: на самом деле вопрос об отмене заседания был страшно мучительным для Ник[олая] Прок[офьевича]. Обычно – это правда – он дотягивал до самого дня заседания надеясь, что сможет пойти в Академию. И в этот день или вызывал Л.А. Окиншевича к телефону, или же с устным извещением шла в Академию Нат[алия] Дмитр[иевна]¹⁴². Обычно вместе с этим извещением передавалось предложение заседать без него, но обычно Л.А. Окиншевич отказывался от этого предложения и передавал, что лучше, мол, отложим до прихода Ник[олая] Прок[офьевича]. Эти отказы он обычно мотивировал тем, что докладчику интересно слышать мнение самого Ник[олая] Прок[офьевича]. Зато если бывали организационные вопросы, то обычно их разрешали без Ник[олая]

Прок[офьевича]. И на другой день, или в тот же день, Окиншевич приходил и сообщал Ник[олаю] Прок[офьевичу] как они были разрешены. Стоя далеко от организационной работы комиссии, углубленный в свою научную работу и не очень близким лично с Окиншевичем, А.Ю. Черкасский не знал истинного положения вещей. «Члены Комиссии, – писал далее Черкасский, – часто идя на заседание не были уверены, что оно состоится. Это, конечно, не могло не отражаться на индивидуальной работе каждого из них, но отсутствие заседания дезорганизовывало общую работу, не говоря о том, что набегали разные организационные вопросы, которые можно было разрешить на заседании. С течением времени, когда болезнь Ник[олая] Прок[офьевича] усиливалась, нужда в заседаниях была острая, Ник[олай] Прок[офьевич] завел обычай собираться [для заседаний]¹⁴³ на его частной квартире (1929–1930 гг.). Было несколько случаев и того, как заседания начали происходить на дому у Ник[олая] Прок[офьевича], когда по его приглашению члены Комиссии собирались у него “на чай”. Таких “заседаний”, бывало, по несколько в году. Таким образом, членам Комиссии не трудно было ходить к Ник[олаю] Прок[офьевичу] и на настоящие заседания, а они длились не долго, т[ак] к[ак] когда Л.А. Окиншевич проговорился перед секретарем отделения А.М. Камышаном¹⁴⁴ о заседаниях Комиссии в частной квартире Ник[олая] Прок[офьевича], то секретарь запретил в дальнейшем собираться у Ник[олая] Прок[офьевича], и заседания на дому прекратились. Приходилось ждать благоприятного времени для здоровья Ник[олая] Прок[офьевича], когда он мог прийти в Академию. Когда же неблагоприятное время растягивалось на месяцы, приходилось устраивать заседания без Ник[олая] Прок[офьевича] и председательствовал на них кто-либо из членов Комиссии, каждый раз выбиравшийся Комиссией¹⁴⁵. Это, естественно, не подбадривало Комиссию, чувствовавшую себя в отсутствии Ник[олая] Прок[офьевича] “не по себе”. Нужно добавить к воспоминаниям Черкасского то, чего он не знал или забыл.

До 1929 г. Ник[олай] Прок[офьевич] пользовался относительно хорошим здоровьем, и если и похварывал – то, так сказать, в пределах нормы, а т[ак] к[ак] заседания Комиссии были для него самого самым дорогим любимым делом, то он их почти не пропускал. Начало его болезни совпало с реформой Академии в 1929 г., когда хозяевами дела стали не прежние академики, а новоизбранные. Одни из первых реформ, о которых говорили в Академии, был проект назначения “керивников” во все комиссии, где председательствовали академики. Поэтому если бы Ник[олай] Прок[офьевич] поднял сам вопрос о назначении керивника, то он пошел бы навстречу желанию новой президии отделения, но назначение “керивника” не соответствовало бы желанию самого Ник[олая] Прок[офьевича],

а еще более его Комиссии. Л.А. Окиншевич, состоявший секретарем при ученом секретере отделения А.М. Камышане, был в курсе всех дел и настроений, и решительно протестовал против этого проекта, выдвинутого Ник[олаем] Прок[офьевичем]. Назначение чужого человека, враждебно настроенного против Ник[олая] Прок[офьевича] и большинства Комиссии, по его убеждению, могло бы только развалить Комиссию. К сожалению, в самой Комиссии в это время начался внутренний процесс расхождения между членами. И тот кандидат, с которым, по мнению Окиншевича, мог бы помириться Камышан – С.М. Иваницкий, уже отошел от других членов: прекратил работу научную; он был неприемлем для много работающих членов, как Окиншевич, Борисенко, Черкасский, Гришко¹⁴⁶. И они прямо заявили Ник[олаю] Прок[офьевичу], что если будет назначен Иваницкий – они принуждены будут уйти из Комиссии... Положение создавалось безвыходное».

Параллельно с ухудшением здоровья Ник[олая] Прок[офьевича] шло и ухудшение положения Комиссии. И.Ю. Черкасский колоритно описывал настроение, которое переживала она с 1929 г. «Настало, – писал он, – с 1929 г. такое время, что и присутствие Ник[олая] Прок[офьевича] на заседаниях ободрения не вносило, во-первых потому, что надежда на печатанье трудов в своем органе пропала с реформой отделения, когда заведены были циклы, которые должны были иметь один для всего цикла орган¹⁴⁷; во-вторых потому, что работы не могли попадать в печать, не пройдя предварительной цензуры, которая принадлежала часто молодым партийцам, не имевшим никакого научного багажа, кроме партбилета, не могущего заменить собою научного авторитета. Случилось, что под такую волну попал 7 вып[уск] “Праць” Комиссии, законченный печатаньем в 1930 г., но задержанный выходом в свет, т[ак] к[ак] в нем были помещены две работы акад[емика] Слабченко – одна большая про “Схему и структуру генерального суда”, другая маленькая, в несколько страничек, касающаяся полемики о “схемах русской земли” Новицкого. В этом году Слабченко был осужден за участие в СВУ¹⁴⁸ и лишен звания академика. Естественно, что VII вып[уск] не мог выйти с его статьями. Нужно было чем-то заменить. Решено было вместо большой работы Слабченка о “Схеме” напечатать работу П.К. Сосенка о “каптуровых судах”, а вместо маленькой поместить какую-нибудь из работ Л.А. Окиншевича». Ник[олай] Прок[офьевич] так писал по этому поводу И.Ю. Черкасскому 18 сентября 1930 г.: «Что касается “Праць”, то Вам конечно известно, что Президия дала распоряжение снять статью Слабченка про генеральный суд и заменила ее частью работы Сосенка про каптуровые суды. План издания будет нарушен и выпуск его в свет затянется. Когда закончится печатание – трудно сказать. Придется VIII кн[игу] “Праць”

выпустить раньше. Испорчена будет VII кн[ига], а должна была быть интересна. Теперь приехал в Киев, постараюсь, чтобы она вышла скорее».

Но старания Ник[олая] Прок[офьевича] ускорить выпуск «Праць» были безрезультатны. И.Ю. Черкасский описывал дальнейшую судьбу VII выпуска: «По новым порядкам, работа П.К. Сосенка должна была пройти предварительную цензуру – быть просмотрена кем-либо из партийной Академии. За отсутствием в Киеве соответствующего специалиста-партийца, ее послали в Харьков и поручено было там просмотреть партийцу¹⁴⁹. Он продержал ее год, вообще одобрил, но предложил некоторые изменения. Не знаю из-за чего, из-за упорства ли Сосенка, или из-за того, что написана она была не по марксо-ленинскому методу и секретарь отделения ее не пропустил – но факт тот, что работа Сосенка в печать не пошла, и потому VII вып[уск] “Праць” света не видел и был уничтожен в 1930 г.¹⁵⁰ Там были работы Н.А. Максимейка о московской редакции Русской правды¹⁵¹, большая работа А.С. Доброва¹⁵² – об украинских и литовских актах купли-продажи XVI ст., две мои работы (Черкасского) – одна, большая, о Стародубском вилькере 1666 г. и другая, маленькая, о судебных реформах гетмана Разумовского, небольшая работа О.В. Юрченка¹⁵³ – об актовых книгах Радомисльської консистории за 1772–1793 гг.; научная полемика-статья А.М. Андрияшева и ответ на нее В. И. Новицкого по поводу “снемов”. Тут же были помещены протоколы заседания Комиссии с 8/X/1927 г. по 15/VI/1929. Только Л.А. Окиншевичу посчастливилось просунуть свою работу о “Раде старшин”, которая вышла в VIII вып[уске] “Праць” в 1930 г.» «Нужно сказать, – продолжает И.Ю. Черкасский, – что рецензенты юридических работ (Розенблат¹⁵⁴ и Лехтман¹⁵⁵), которые сами не имели никаких работ, и в настоящее время не в состоянии были дать никаких работ, которые юристы могли бы взять себе за образец... Таким образом, юристы оказались в безвыходном положении: юридического анализа какого-либо юридического института нельзя было дать, т[ак] к[ак] это был “догматизм”, характеризовать на основании неизвестных науке материалов какой-либо институт тоже нельзя было, т[ак] к[ак] это была бы “опасательная работа”, а если кто решался обработать вопрос из прошлого, еще не исследованного, или малоисследованного – то такую выбрасывали из плана как далекую от современности, и ничего не дающую для строительства социализма.

Академическая атмосфера все более накалялась. Правда, непосредственно против Ник[олая] Прок[офьевича] не было никаких выпадов (кроме С.М. Иваницкого), но работа Комиссии была взята “под подозрение”. Плановые и другие комиссии браковали предлагаемые Комиссией темы, изменяли их. То, над чем работал Ник[олай] Прок[офьевич], вызывало сомнения в возможности продолжать работу: это была основная тема, которая столько лет составляла цель научной работы Ник[олая]

Прок[офьевича] – разработка истории изучения истории зап[адно]-русского права. Руководство работой Комиссии ушло от Ник[олая] Прок[офьевича]. Ушло потому, что руководить тем направлением, которое приняла она, он не мог, и ограничивался присутствием на ее заседаниях. Большая часть докладов приобрела резко полемический характер, все дальше уходя от разработки истории права Украины и ее источников¹⁵⁶.

...Сама собою являлась мысль упразднить Комиссию истории украинского права и обычного. Не поднималась только рука на Комиссию советского строительства и права¹⁵⁷. Но наступила очередная реформа Академии, вследствие которой исчезли Комиссии для изучения истории украинского права и современного обычного; появился Кабинет советского строительства и права, к которому отошли члены обеих Комиссий и академики Н.П. Василенко, и А.Н. Гиляров¹⁵⁸, т[ак] к[ак] и философская комиссия была под знаком вопроса... Объединивши в себе кадры с разными уклонами, не имея авторитетных руководителей (Познанский¹⁵⁹ и Лехтман как секретари) Кабинет советского строительства и права, естественно, не мог ничего дать. Он должен был умереть юридической смертью. А тем временем в 1932 г. начался разгон «старых» сотрудников Академии, будто бы они саботируют и разваливают работу Академии. Из сотрудников Комиссии остался один В.Т. Гришко, который еще недавно (1928 г.) вступил в Комиссию и не дал ни одной печатной работы, хотя и подавал большие надежды. Но наступила новая реформа Академии, уничтожила Кабинет советского строительства и права, и последний член Комиссии остался на улице».

Хорошо освещает состояние Ник[олая] Прок[офьевича] письмо Нат[алии] Дмитр[иевны] Д.М. Петрушевскому 21 декабря 1933 года: «В общем в этом году он чувствует себя не дурно, много читал, занимался, но моральная атмосфера у нас очень тяжелая. Он остался совершенно одиноким. Вся Комиссия его, которой он дорожил и заседания которой он очень любил, распалась. В Академии идет кардинальная реформа, все Комиссии нашего отдела уничтожены, образуются институты, и он остается одиноким. Предоставлено право вести индивидуальную работу, но это для него сейчас тяжело. В Киеве нет материалов, выписка из других городов сопряжена с большими трудностями. Поредел и круг близких людей в Киеве. И письма далеких друзей приобретают для него еще большую ценность, связывая его с внешним миром. Не забывайте же это».

*Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
ф. 542: Василенко Микола Прокопович, оп. 1,
спр. 46: [Полонська-Василенко Н.Д.] спогади про Василенка М.П.
Зошит. Машинопис, б/д, арк. 303–371.*

¹ Кожен розділ спогадів має свій титульний аркуш з позначкою номера розділу та назвою.

² Василенко Микола Прокопович (1866–1935) – громадський та політичний діяч, історик держави і права. Чоловік Н.Д. Полонської-Василенко (з квітня 1923). Професор, дійсний член НТШ (1911), Історичного товариства Нестора-літописця (від 1919 – його голова), академік УАН (1920, з 1921 – ВУАН). У 1921 р. обраний президентом ВУАН, проте не затверджений радянським урядом на цій посаді. Упродовж 1920–1929 рр. – голова Соціально-економічного відділу ВУАН. У 1920-х роках очолював Комісію для виучування історії західноруського та українського права.

³ Далі текст відсутній.

⁴ Тарановський Федір Васильович (1875–1936) – історик права, правознавець; дійсний член УАН (1918) та ВУАН (1921), Сербської королівської АН (1933), член-кореспондент Болгарської АН. Академік першого складу УАН по Соціально-економічному відділу (14 листопада 1918), секретар цього відділу, член господарського управління УАН (16 грудня 1918). Від 15 березня 1919 р. – голова 3-го відділу УАН. Засновник і голова Комісії для виучування історії західноруського та українського права, член Комісії для виучування звичаєвого права України, Археографічної комісії (1919).

⁵ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932) – історик, громадський та політичний діяч. Академік УАН (1918).

⁶ Левицький Орест Іванович (1848–1922) – історик, правознавець, архівіст, археограф, белетрист. Академік УАН (1918). У листопаді 1918 р. включений до складу перших фундаторів (академіків) УАН. В академії посів кафедру звичаєвого права України. Був секретарем (з 1918) і головою (з 1920) Соціально-економічного відділу. Очолював Комісію для виучування звичаєвого права України, а також Правничо-термінологічну комісію. Входив до складу Комісії для виучування історії західноруського та українського права.

⁷ Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920) – філософ, соціолог, правознавець, історик політичної думки, публіцист і громадський діяч. Доктор державного права (1917), професор (1917), академік УАН (1919). У січні 1919 р. обраний позаштатним академіком УАН по кафедрі державного, адміністративного й міжнародного права, а в березні 1919 – штатним академіком по кафедрі соціології. В академії входив до складу Комісії для виучування звичаєвого права, Комісії для виучування історії західноруського та українського права, Правничо-термінологічної комісії.

⁸ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942) – сходознавець, славіст, історик літератури, письменник, публіцист та перекладач. Був одним з академіків-засновників УАН (1918), неодмінним секретарем УАН / ВУАН і, одночасно, головою 1-го Історико-філологічного відділу УАН / ВУАН (1918–1929).

⁹ Модзалевський Вадим Львович (1882–1920) – історик, архівіст, генеалог, мистецтвознавець. Член Комісії для виучування історії західноруського та українського права.

¹⁰ Каманін Іван Михайлович (1850–1921) – історик, архівіст. Із 1918 р. викладав архівознавство й палеологію студентам Київського археологічного інституту. У 1919–1921 рр. – керівничий над працями Комісії для виучування історії західноруського та українського права УАН.

¹¹ Новицький Віктор Ізмайлович (1884–1938) – історик-правник, архівіст. З 1920 р. працював ученим-архівістом, завідувачем відділу Центрального архіву стародавніх актів у Києві. Член і 1-й секретар Комісії для виучування історії західноруського та українського права.

¹² Щербина Володимир Іванович (1850–1936; за ін. даними – 1938) – історик, археограф, педагог. Член-кореспондент ВУАН (1925).

¹³ Іваницький-Василенко Сергій Михайлович (1883–1984) – історик права. Науковий співробітник Комісії для виучування звичаєвого права (1920) та Комісії для виучування історії західноруського та українського права (1921–1929).

¹⁴ Бонташ Петро Ксенофонович (1894–1976) – у 1920–1923 член Комісії для виучування історії західноруського та українського права.

¹⁵ Мінаков І.І. – член Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН (1921–1924).

¹⁶ Черкаський Іринарх Ювеналович (1869–1941) – історик права, правознавець. Голова редколегії першого «Російсько-українського словника правничої мови» (1926). Із лютого 1919 р. – постійний співробітник Правничо-термінологічної комісії ВУАН. У березні 1919 – лютому 1921 рр. – секретар Правничо-термінологічної комісії ВУАН, а з листопада 1923 р. по лютий 1930 р. – голова цієї комісії. Із березня 1919 р. – позаштатний співробітник Комісії для виучування звичаєвого права України ВУАН. Від червня 1921 р. – позаштатний співробітник Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН. У 1921–1922 рр. – штатний науковий співробітник Соціально-економічного відділу ВУАН з окремим дорученням (вивчав кримінальне право Гетьманщини). Упродовж 1923–1926 рр. – заступник директора Інституту української наукової мови. У 1930–1933 рр. – штатний асистент Комісії для виучування звичаєвого права.

¹⁷ Окіншевич Лев Олександрович (1898–1980) – історик права, бібліограф. Закінчив у 1921 р. юридичний факультет Київського інституту народного господарства. За рекомендацією академіка М.П. Василенка працював співробітником Комісії для виучування історії західноруського та українського права. У 1922–1929 рр. виконував обов'язки її секретаря. Водночас (1925–1928) навчався в аспірантурі Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН. Із 1929 р. – директор видавництва ВУАН, а з 1931 р. – заступник секретаря Соціально-економічного відділу.

¹⁸ Балінський Іван Мартинович (1879–1927) – історик, правознавець. Від листопада 1921 р. – науковий співробітник Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН.

¹⁹ Борисенко Степан Ігнатович (Гнатович) (1891–1937) – історик права. Із 1922 р. – позаштатний співробітник Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН; від 1926 р. – штатний співробітник Комісії для виучування звичаєвого права ВУАН.

²⁰ Попов Г.Л. – член Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН (1922–1930).

²¹ Орищенко О.В. – член Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН (1923–1924).

²² Масляников М.В. (Масляників) – член Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН (1923–1924).

²³ Друкарню Мамоничів засновано 1574 р. у Вільні Петром Мстиславцем на кошти купців Мамоничів. У 1614 р. тут було видано Литовський статут 1588 р. (*Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, Wilna, 1614*).

²⁴ Тут і далі по тексту Н.Д. Полонська-Василенко часто цитує спогади І.Ю. Черкаського – надзвичайно цінне джерело, яке, на жаль, сьогодні є недоступним для дослідників.

²⁵ За даними Л. Окіншевича, уже з 1921 р. на засіданнях комісії виголошувалися та обговорювалися наукові доповіді. Докл. див.: *Окіншевич Л.* Комісія для виучування

історії західно-руського та українського права при Соціально-Економічному Відділі Української Академії Наук // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Київ, 1925. Вип. 1. С. 1-5.

²⁶ Див. прим. 13.

²⁷ Докл. див.: *Птуха М.В.* Комісія для вивчення західно-руського та українського права // П'ять років існування III Соціально-Економічного Відділу Української Академії Наук (1919–1923). Додаток до 1-го тому «Записок Соціально-Економічного Відділу Української Академії Наук». Київ, 1924. С. 19-22; *Окиншевич Л.* Десять років праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права (1919–1929) // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права / За ред. проф. Н.П. Василенка. Київ, 1929. Вип. 6. С. XI-XXX.

²⁸ Птуха Михайло Васильович (1884–1961) – демограф, статистик, історик демографічної та статистичної думки, позаштатний академік (із 5 травня 1920), секретар Соціально-економічного відділу ВУАН (1919–1938), член-кореспондент АН СРСР (від 1943). Професор і декан юридичного факультету Пермського відділення Петроградського університету (1916–1918). У 1918 р. запрошений обійняти посаду професора Київського державного університету. У січні 1919 р. очолив Інститут демографії ВУАН (пізніше Інститут демографії та санітарної статистики), яким керував до 1938 р.

²⁹ Нерозбірливо.

³⁰ *Птуха М.В.* Комісія для вивчення західно-руського та українського права С. 19-22.

³¹ Кутшеба Станіслав (1876–1946) – історик права, археограф. Член Польської академії знань, був її секретарем (1926–1939) та головою (1939–1946).

³² *Kutrzeba S.* Historja ustroju Polski w zarysie. T. 2: Litwa. Wyd. 2-e. Lwów-Warszawa, 1921. 170 s.

³³ Максимейко Микола Олексійович (1860–1941) – історик права, доктор права (1915), професор (1914), доктор юридичних наук, член-кореспондент ВУАН (1925).

³⁴ Слабченко Михайло Єлисейович (1882–1952) – історик, правник, економіст, археограф, публіцист, діяч національно-визвольного та культурно-освітнього рухів. Дійсний член ВУАН (1929). Професор (1920), доктор історії (1928), член Комісії для вивчення історії західноруського та українського права.

³⁵ Товстоліс Микола Миколайович (1872–1938) – правник, співробітник Комісії звичаєвого права при ВУАН. Із 1898 – приват-доцент комерційного інституту у Вільні, із 1901 р. – член Віленського окружного суду. У 1911–1915 рр. – професор кафедри цивільного права вищих жіночих курсів у Петербурзі. У 1917 р. – сенатор по цивільному касаційному департаменту Сенату. Підготував підручник із права, котрий витримав кілька перевидань. У 1920-х роках читав лекції в Київському юридичному інституті. Професор Київського інституту народного господарства.

³⁶ Малиновський Іоанікій Олексійович (1868–1932) – історик, правознавець, академік ВУАН (із 1925). Від січня 1926 р. – голова Комісії з вивчення звичаєвого права, секції кримінального права в Комісії радянського права, співробітник Комісії для вивчення історії західноруського та українського права. Брав активну участь у роботі історичного та правничого товариств при академії, працював в Археографічній комісії. Водночас був головою Товариства правників при ВУАН. Із 1928 р. тимчасово (до обрання академіком кримінального права) виконував обов'язки голови Комісії радянського кримінального права. Досліджував історію кримінального права Великого князівства Литовського, радянське кримінальне та кримінально-виконавче право.

³⁷ Тобто І. Черкаського.

³⁸ «Записки Соціально-економічного відділу ВУАН» – науковий неперіодичний збірник. Виходив у Києві. Упродовж 1923–1927 редактором був М.П. Василенко. Зміст видання складала статті з української історії, економіки, статистики та міжнародного права. Загалом вийшло друком шість томів у чотирьох випусках. Сьомий том (підготовлений у 1930) було знищено в 1933.

³⁹ «Записки Наукового товариства імені Шевченка» – друкований орган НТШ. У 1892–1937 рр. виходив у Львові, із 1948 р. – за кордоном. В Україні відновлено з 1990. Спершу об'єднував матеріали трьох секцій: Історично-філософичної, Філологічної, Математично-природописно-лікарської. Після 1897 р. – публікувались праці перших двох секцій, а з 1924 р. було два видання: праці Історично-філософичної та Філологічної секцій.

⁴⁰ Лашенко Ростислав Митрофанович (1878–1929) – правознавець, історик права, громадський і політичний діяч. Професор (1923). В 1920-х роках жив та працював за кордоном – викладав в Українському вільному університеті у Празі, а також в Українській господарській академії в Подєбрадах (цивільне право й цивільний процес). Написав і власним коштом видрукував підручник «Лекції по історії українського права» (Ч. 1: Княжа доба. Прага, 1923; Ч. 2: Литовсько-польська доба. Прага, 1924). Був членом емігрантського Історико-філологічного товариства, співзасновником і до 1927 р. включно головою Правничого товариства у Празі (статут затверджено 17 березня 1923). Р.М. Лашенко вважається одним із засновників української історико-юридичної науки в діаспорі.

⁴¹ У другому випуску «Праць» (Київ, 1926) у розділі «Критика і бібліографія» було надруковано критичні зауваження С. Борисенка (див.: Ростислав Лашенко, проф. Укр. Університету у Празі. Лекції по історії українського права. Частина перша. Княжа доба. І. Література. ІІ. Пам'ятники права. ІІІ. Історія державного права. Прага. Накладом Укр. Універс. в Празі. 1923 р., стор. 146. С. 274-276; Проф. Р. Лашенко. Литовський Статут, як пам'ятник українського права. – Науковий Збірник Українського Університету в Празі. Том І. Прага, 1923. Стор. 66-95. С. 288-289), Л. Окіншевича (див.: Р. Лашенко. Лекції по історії українського права. Ч. ІІ. Литовсько-польська доба. В. І. Пам'ятники права. Прага. 1924, стор. 78 С. 276-277; Проф. Р. Лашенко. Переяславський договір 1654 р. між Україною і царем московським. Ювілейний збірник на честь проф. Дністрянського. Прага, 1923 р. Стор. 51-76. С. 296-298), І. Черкаського (див.: Проф. Ростислав Лашенко. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція та устрій. Часть І. Відбитка із 1 т. «Збірника Правничої Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка». У Львові. 1926 р. Стор. 1-67. С. 290-294), О. Доброва (див.: До питання про права власності на землю в історії України (з приводу статті проф. Р. Лашенка «Ідея права власності на землю на Україні» в «Науковому Ювілейному Збірнику Українського Університету в Празі, присвяченому проф. Т.Г. Масарикові». Ч. І. Прага, 1925. Стор. 374-405). С. 298-303).

⁴² На засіданні комісії 20 листопада 1926 було зачитано зауваження Р. Лашенка та вирішено надрукувати їх у наступному випуску «Праць» (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927 // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. Київ, 1927. Вип. ІІІ. С. 474-475).

⁴³ Лашенко Р. Кілька слів з приводу рецензії у ІІ випуску «Праць Комісії» на мої праці з історії українського права // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. Київ, 1927. Вип. ІІІ. С. 395-401; Його ж. Відповідь на зауваження рецензентів на нарис про Литовський Статут // Там само. С. 408-420.

⁴⁴ Тищенко Микола Федорович (1893–1974) – історик, архівіст, педагог. Був членом розборочної комісії та вченим секретарем при губернському архіві, дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця, науковим співробітником Комісії для вивчення історії західноруського та українського права, дійсним членом Комітету по вивченню соціально-економічної історії України і Археографічної комісії, в. о. завідувача, старшим науковим співробітником Центрального архіву давніх актів (1924–1932).

⁴⁵ На засіданнях комісії (27 листопада, 4 грудня, 11 грудня 1926) М. Тищенко зачитав окремі частини своєї праці «Гуральне право на Гетьманщині», яку пізніше було надруковано (див.: *Тищенко М.Ф.* Гуральне право та право шинкувати в Литовсько-руській державі // *Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права.* Київ, 1927. Вип. III. С. 150-202) (Докл. див.: *Протоколи Комісії для вивчення західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927.* С. 475-478).

⁴⁶ На засіданні комісії 31 грудня 1926 р. В. Новицький зачитав «Снеми Руської землі XI–XII ст.». Дискусії з приводу цієї праці тривали й на засіданнях 5, 21, 26 та 29 січня 1927 р. Студію було надруковано у третьому випуску «Праць»: *Новицький В. І.* Снеми Руської Землі X–XII в. // *Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права.* Київ, 1927. Вип. III. С. 1-58 (Докл. див.: *Протоколи Комісії для вивчення західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927.* С. 480-486).

⁴⁷ В тексті помилково вказано «А.М. Андрієвський». Має бути О.М. Андріяшев. Андріяшев Олександр Михайлович (1863–1939) – історик, архівіст, археограф, джерелознавець. Від 1917 р. працював ученим-архівістом Київського центрального архіву давніх актів. З 1921 р. – дійсний член Археографічної комісії при АН СРСР у Ленінграді та член Археографічної комісії при ВУАН, співробітник Історико-географічної комісії при ВУАН, керівник Комісії старої історії України при ВУАН (1928–1930), редактор Комісії із складання біографічного словника діячів України.

⁴⁸ Отамановський Валентин Дмитрович (1883–1964) – історик, бібліограф, краєзнавець, громадський і політичний діяч. Брав участь у роботі Комісії для вивчення історії західноруського та українського права, Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН.

⁴⁹ Сосенко Петро Ксенофонович (1900–1936) – аспірант ВУАН, член Комісії для вивчення історії західноруського та українського права, з 1 січня 1931 р. – науковий співробітник Комісії звичаєвого права ВУАН.

⁵⁰ На засіданнях комісії 10 та 21 травня 1927 П. Сосенко виголосив доповідь «Етнологічна метода для історії українського права». Із протоколів видно, що колеги були неприємно вражені його виступом, указавши на абстрактність тверджень і нечіткість висновків (Докл. див.: *Протоколи Комісії для вивчення західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927.* С. 495-497).

⁵¹ НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162-237, арк. 1-2.

⁵² Згідно з протоколом, С. Борисенко на засіданні 4 січня 1930 р., на якому відбувся промоційний захист праці П. Сосенка, був присутній (на протоколі є оригінал його підпису). Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162-237, арк. 1-2.

⁵³ Вількер (нім.: *Willkür* – довільно) – ухвала (сукупність ухвал) уряду міста, яке користувалося магдебурзьким правом. Норми документа, як правило, регулювали торгові відносини, безпеку та громадський порядок, а також стосувались цивільного й кримінального права тощо. Стаття про цей документ мала вийти у сьомому випуску «Праць». Це мала бути не лише публікація тексту документа, а й ґрунтовна наукова

розвідка І. Черкаського щодо його змісту та значення (Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449, 6 арк.; *Василенко М.П.* Передмова до сьомого випуску «Праць Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права» // *Василенко М.П.* Вибрані твори у трьох томах: Том 2: Юридичні праці / Упор.: І.Б. Усенко (кер. кол.), Т.І. Бондарук, А.Ю. Іванова, Є.В. Ромінський; відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко. Київ, 2006. С. 449–450; Листування директора Інституту по дослідженню магдебурзького права доктора Теодора Гьорлітца з керівниками німецької архівної служби в Україні про пошуки магдебурзьких грамот українським містам. 1943–1944 рр. // Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років ХХ століття / Упоряд. і автори дослідження Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А. Київ, 2000. С. 98).

⁵⁴ 21 та 26 січня 1927 (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 483–486).

⁵⁵ Зауваження О. Андріяшева мали бути надруковані у сьомому випуску «Праць» (Див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449, арк. 6; *Василенко М.П.* Передмова до сьомого випуску «Праць Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права». С. 451).

⁵⁶ 16 червня 1926 р. о 19-й год. у Києві в залі Антоновича (вул. Володимирська, 54, див.: Володимирська: Культурологічний путівник / Ред., авт. передм. В.М. Грузин. Київ, 1999. 286 с.: іл.) відбулося відкрите засідання комісії, на якому М. Слабченко виголосив доповідь «Запорозький зимовник». Оскільки він приїздив до Києва на нетривалий термін, то було вирішено провести засідання не в п'ятницю, як зазвичай, а у середу. Тривало засідання до 22-ї год. (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 467–469).

⁵⁷ Тобто І. Черкаський.

⁵⁸ На засіданні 4 січня 1930 відбувся промоційний захист праці П. Сосенка (Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 1–2).

⁵⁹ Комісію для виучування звичаєвого права України засновано у грудні 1918 р. при академічній кафедрі звичаєвого права ВУАН. Першим головою став О. Левицький. Офіційні назви неодноразово змінювалися: із 1921 р. – Комісія для виучування народного (звичаєвого) права України; із 1925 р. – Комісія для виучування звичаєвого (народного) права України; із 1931 р. – Комісія історії звичаєвого права. Структурно поділялась на три підкомісії: дослідження матеріалів звичаєвого права на Київщині та Полтавщині; «виучування норм сучасного народного права в нарсудах Києва»; вивчення спадкового й земельного права, з 1925 окремо приділялась увага дослідженню «торгівельно-звичаєвої» норми (Докл. див.: Правовий звичай як джерело українського права ІХ–ХІХ ст. / За ред. І.Б. Усенка. Київ, 2006, 280 с.).

⁶⁰ Згідно з протоколами комісії, підкомісію для перегляду матеріалів, складених для словника українських юридичних термінів, було створено 20 листопада 1926 р. за ініціатииви М. Василенка. До її складу ввійшли І. Черкаський, С. Борисенко, М. Тищенко, В. Новицький, Л. Окиншевич (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 474–475).

⁶¹ Про це на засіданні комісії 9 квітня 1927 р. доповів І. Черкаський (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 494).

⁶² Іванишев Микола Дмитрович (1811–1874) – правознавець, екстраординарний професор (1840), декан юридичного факультету (1848–1862), ректор київського Університету Св. Володимира (1862–1865). Один із засновників Київської археографічної комісії, а також понад двадцять років неодмінний її член. За його безпосередньої участі надруковано ряд видань, зокрема, значну частину томів «Архива Юго-Западной России». Був одним з ініціаторів створення при Київському університеті Центрального архіву давніх актів (1852). Автор праці з історії права – «Копні суди в Україні».

⁶³ Протокол від 9 квітня 1927 р.; тут помилково вказано травень (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 494).

⁶⁴ НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 239, 2 арк.

⁶⁵ Написано від руки.

⁶⁶ Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 470-472.

⁶⁷ Кристер Арнольд Едмундович (Арнольд-Едуард Германович-Едмундович; 1886–1937) – правознавець, професор (1920). Від червня 1917 р. – приват-доцент юридичного факультету Київського університету, 1919 р. – секретар факультету. Водночас у 1918–1919 рр. викладав у Київському юридичному інституті, Київському комерційному інституті та на вищих жіночих курсах у Києві. Від другої половини 1919 р. жив на Кавказі й на Дону (за власними свідченнями, не зміг повернутися з відпустки через обставини воєнного часу). Із весни 1920 р. – професор кафедри енциклопедії та історії філософії права Донського (Ростовського) університету. Після повернення у серпні 1921 до Києва працював у ВУАН: заступником керівника, а з 1922 р. – керівником Комісії для виучування звичаєвого права України. У 1926 р. очолив секцію приватного права цієї комісії, а з жовтня 1927 р. – також створену за його ініціативою Комісію для виучування радянського права. Був заступником голови Правничого товариства при ВУАН (1922–1929), керівником Семінару з виучування цивільного та звичаєвого права (заснований у травні 1921 р. для молодих науковців), головою, а згодом секретарем заснованої 1928 р. Статутної («Статутарної») комісії ВУАН, дійсним членом Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (з 1928). За його редакцією вийшли друком «Програми до збирання матеріалів звичаєвого права» (1925), два перших випуски академічного видання «Праці Комісії для виучування звичаєвого права України» (1925, 1928), збірник «Наукові дослідження та розвідки Комісії радянського права» (1929).

⁶⁸ На засіданні 18 червня 1927 М. Василенко запропонував до складу комісії для розроблення програми майбутньої колективної монографії додати С. Борисенка та Л. Окіншевича (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 499-500).

⁶⁹ Насправді 18 червня (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 499-500).

⁷⁰ Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 500.

⁷¹ Ця частина протоколів комісії мала бути надрукована у сьомому випуску «Праць». На цей момент їх доля невідома (Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449, арк. 1; *Василенко М.П.* Передмова до сьомого випуску «Праць Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права» С. 448).

⁷² Така робота планувалася на 1929–1930 рр. Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 238, арк. 2.

⁷³ Лінде Самуель (1771–1847) – філолог, історик-славіст. Почесний доктор (член) Віленського (1809), Краківського (1815), Кенігсберзького університетів, член Королівського чеського наукового товариства у Празі (1808), Пруської академії наук у Берліні (1812), Королівського наукового товариства в Геттінгені (1809), почесний член Французького інституту (1812), член (1818) і член-кореспондент (1839) Імператорської академії наук. Укладач шеститомного «Словника польської мови». Автор праці, присвяченої аналізу всіх відомих на той час статутів Великого князівства Литовського.

⁷⁴ Данилович Ігнатій Миколайович (1787–1846) – правознавець, історик права, археограф. Перший декан юридичного факультету київського Університету Св. Володимира (1835–1836). Автор джерелознавчих праць з історії Великого князівства Литовського, а також двотомного документального збірника.

⁷⁵ Чацький Тадеуш (1765–1813) – історик, нумізмат, економіст. Автор історико-юридичних праць.

⁷⁶ Сперанський Михайло Михайлович (1772–1839) – законотворець, засновник російської юридичної науки й теоретичного правознавства. Почесний (1821–1831) і дійсний (з 1831) член Імператорської академії наук. Очільник комісії з кодифікації російського законодавства, яка створила проекти цивільного, кримінального, торговельного уложень, які, однак, не були прийняті. Запропонував скласти «Повне зібрання законів Російської імперії», розташувавши законодавчі акти у хронологічному порядку. На основі підготовленого матеріалу М.М. Сперанський створив «Звід законів Російської імперії» в 15 томах, який було видано 1832 р., а з 1 січня 1835 р. він набув чинності.

⁷⁷ М. Василенко працював над темою про початки розробки українського права. Ще 25 вересня 1926 р. на засіданні комісії він зазначив, що готує до друку розвідку про «Початки розроблення Західно-Руського права». Уважав, що присвячена цій проблемі планована колективна праця мала складатися з низки нарисів, які б висвітлювали діяльність у цій царині окремих дослідників. Комісія збиралася восени 1928 р. затвердити план та розподілити нариси між співробітниками з тим, щоб перший том був готовий у червні 1929 р. (Див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 239, арк. 1). У фонді М.П. Василенка в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського зберігаються кілька рукописів «Нарисів з історії науки західно-руського та українського права» (ф. 40, оп. 1, од. зб. 510, 29 арк.), «Нарисів з історії дослідження західно-руського та українського права» (ф. 40, оп. 1, од. зб. 430, 16+1 арк.; од. зб. 431, 29 арк.), «Про вивчення історії українського права» (ф. 40, оп. 1, од. зб. 493, 4 арк.), «Початок наукового розроблення західно-руського та українського права (бібліографія)» (ф. 40, оп. 1, од. зб. 494, 4 арк.).

⁷⁸ Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 238, арк. 1.

⁷⁹ В тексті спогадів помилка, мало бути «от Е.І. Шраг» (Див.: Із щоденників М.П. Василенка // Василенко М.П. Вибрані твори у трьох томах: Том 3: Спогади. Щоденники. Листування / Упор.: І.Б. Усенко (кер. кол.), Т.І. Бондарук, А.Ю. Іванова, Є.В. Ромінський; відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко. Київ, 2008. С. 309). Мова йде про Шраг (Чудновську) Олену Іллівну (1892–?) – доньку Шрага Іллі Людвіговича. Упорядники та автори дослідження «Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років ХХ століття», посилаючись на спогади М. Василенка, теж помилково вказують, що «у 1921 р. І. Шраг надіслав з Чернігова добре збережений примірник мамоничевського видання Статуту 1588 р.», але згаданий український політичний і культурний діяч помер у 1919 р. і, відповідно, у зазначений рік не міг нічого надіслати (Див.: Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А. Забутий проект видання корпусу магдебурзьких грамот українським містам // Корпус магдебурзьких грамот українським містам // Корпус магдебурзьких грамот українським містам).

бурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років ХХ століття / Упоряд. і автори дослідження Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А. Київ, 2000. С. 7).

⁸⁰ ДОПР (рос. «дом принудительных работ») – місце позбавлення волі. У квітні 1924 р. М. Василенка було засуджено до десяти років ув'язнення у справі «Київського обласного центру дій». Під тиском наукової громадськості вирок було переглянуто, й наприкінці того ж року вченого звільнили.

⁸¹ Іванець Григорій Антонович (1873–1928) – історик, секретар правління УАН (1919–1922), деякий час завідувач канцелярії неодмінного секретаря, секретар господарчої управи ВУАН (із 1921), секретар Археографічної комісії (1923–1928).

⁸² Лаппо Іван Іванович (1869–1944) – історик, фахівець з історії права, дослідник джерел з історії Великого князівства Литовського. У 1919 р. виїхав до Праги. У празький період своєї діяльності (1919–1933) був обраний членом Російської вченої колегії (ради професорів), активно займався історією «Західної Русі», опублікував декілька праць. У 1933 р. запрошений на посаду приват-доцента Каунаського університету, де зайнявся дослідженнями й підготовкою до видання Литовського статуту 1588. Результатом цієї роботи став вихід друком у Каунасі в 1934–1936 рр. тому про дослідження пам'ятки, а 1938 р. – тексту самого статуту.

⁸³ Янулайтіс Аугустінас (1878–1950) – юрист, історик права. Закінчив Московський і Бернський університети. У 1902–1905 рр. редактор газети «Darbininkų balsas» («Голос робітників»). Упродовж 1919–1925 рр. – суддя Головного трибуналу. Із 1922 р. – професор Каунаського університету. Автор праць з історії права середньовічної Литви.

⁸⁴ Ідеться про видання: Статут Великого князства Литовського 1588 года // Временник Императорского московского общества истории. Москва, 1854, Кн. 19, с. I–XII + 1–382 + 1–24.

⁸⁵ Виділення в оригіналі.

⁸⁶ Яблонскіс Константинас (1892–1960) – історик, професор (1941), академік АН Литви (1956), заслужений діяч науки Литовської РСР (1959). Один із засновників Товариства історії Литви в Каунасі. Викладав у Каунаському університеті (1935–1940), професор Вільнюського університету (1944–1960). Із 1941 р. співробітник Інституту історії АН ЛРСР, а з квітня по червень – його директор. Автор праць з історії середньовічної та ранньомодерної Литви, а також упорядник збірок документів XVI–XVII ст.

⁸⁷ Ідеться про видання: *Лаппо И.И.* Литовский Статут 1588 года, т. 1: Исследование, ч. 1. Каунас, 1934, XV + 473 с.; *Его же.* Литовский Статут 1588 года, т. 1: Исследование, ч. 2. Каунас, 1936, X + 591 с.; *Его же.* Литовский статут 1588 года, т. II (текст). Каунас, 1938, XLVIII + 516 с.

⁸⁸ Матеріяли до історії українського права / М.П. Василенко. Київ, 1929. LXIII, 336 с.

⁸⁹ *Василенко М.* Збірка матеріялів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. // Український археографічний збірник. Київ, 1926. Т. 1. С. 50–164.

⁹⁰ Це видання планувалося у двох томах: перший – Лівобережжя (підготовлений у 1928–1929 рр.), другий – Правобережжя (запланований на 1929–1930 рр.). Упорядником обох був В. Романовський, а М. Василенкові належала загальна передмова (до першого тому) та редакція (він також передав зроблені раніше копії та реєстри 47 документів). В. Романовський спільно з М. Василенком наприкінці 1920-х років підготували до друку «Грамоти на магдебурзьке право містам Лівобережної України». Ця праця дійшла до стадії верстки, але в 1930 р. її було вилучено з друкарні, тривалий час вона вважалася втраченою. В особовому фонді В. Романовського в Державному архіві Ставрополь-

ського краю (Російська Федерація) В. Ульяновський віднайшов неповний примірник згаданої верстки: «Магдебурзькі грамоти містам Лівобережної України XVII–XVIII ст.». Її опрацьовано та введено в науковий обіг (Див.: *Андрейцев В.І., Ульяновський В.І., Короткий В.А.* Забутий проект видання корпусу магдебурзьких грамот українським містам. С. 4-41).

⁹¹ Романовський Віктор Олександрович (1890–1971) – історик, археограф, джерелознавець. Помічник завідувача (1914–1921) та завідувач (1921–1931) Центрального архіву давніх актів у Києві. Із 1919 р. – позаштатний редактор історико-бібліографічного словника УАН, із 1929 р. – науковий працівник ВУАН, із 1930 р. – голова Археографічної комісії ВУАН.

⁹² Докл. див.: НБУВ. IP, ф. 40, оп. 1, од. зб. 238, арк. 1, 3.

⁹³ НБУВ. IP, ф. 40, оп. 1, од. зб. 679, арк. 1.

⁹⁴ Юшков Серафим Володимирович (1888–1952) – історик-медієвіст, фундатор радянської історико-правової науки, професор (1918), доктор юридичних наук (1935), член-кореспондент АН УРСР (1939), дійсний член АН Казахської РСР (1946), заслужений діяч науки РРФСР (1948).

⁹⁵ Із протоколів засідань Археографічної комісії АН СРСР стає відомо, що на засіданні 1 червня 1928 знову розглядалося питання про видання «Правди Руської». В ухваленому рішенні йшлося про створення спеціальної підкомісії на чолі з академіком Є. Карським, секретарем було обрано Б. Грекова. До її складу ввійшли М. Богословський, О. Пресняков, «з правом запрошення до складу підкомісії інших спеціалістів». На засіданні 17 жовтня 1928 С. Платонов запропонував залучити до підкомісії С. Юшкова, який став її членом. На початку березня 1929 Б. Греков, звітуючи про діяльність підкомісії, заявив, що «С.В. Юшков проводить за дорученням УАН паралельну роботу з підготовки тексту "Правди Руської" для публікації її у виданнях УАН, попередньо не домовившись з АК» (Див.: СпБФА РАН, ф. 133, оп. 1-а, д. 33, л. 80-86).

⁹⁶ Платонов Сергій Федорович (1860–1933) – історик, професор (1899), дійсний член Російської АН (1920). Голова Археографічної комісії (1918–1929) та комісії з видання творів О.С. Пушкіна (з 1928), директор Пушкінського дому Інституту російської літератури АН СРСР (1925–1929), бібліотеки АН СРСР (1925–1926). Очолював Археологічний інститут (1918–1923). Дійсний член Російської АН (1920), академік-секретар відділу гуманітарних наук і член президії АН СРСР (1929).

⁹⁷ Археографічна комісія – установа, створена 1834 р. в Петербурзі при міністерстві народної освіти для систематичного збирання, описування та видання історичних документів і пам'яток «вітчизняної історії». У 1837 р. стала постійною. Членів комісії призначало міністерство народної освіти, а голову затверджував імператор. У 1917 р. перейменована на Петроградську археографічну комісію. У 1922 р. передана до складу Академії наук, а 1926 р. разом із Постійною історичною комісією стала складовою Історико-археографічної комісії при АН СРСР. Упродовж 1918–1929 рр. головою був С. Платонов.

⁹⁸ Текст ушкоджено. Відновлено відповідно до змісту.

⁹⁹ Петрушевський Дмитро Мойсейович (1863–1942) – історик-медієвіст, заслужений професор (1925), академік АН СРСР (1929). У 1921 р. обраний директором Інституту історії при факультеті суспільних наук Московського університету.

¹⁰⁰ Шелухін Сергій Павлович (1864–1938) – громадський та державний діяч, правознавець, історик. Упродовж 1921–1938 рр. – професор кримінального права, у 1928–1935 рр. – декан факультету права і суспільних наук, у 1926–1928, 1935–1938 рр. – проректор Українського вільного університету у Празі. У 1924–1925 рр. – професор

Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Щодо ситуації з С. Шелухіним, то наразі ми не готові сказати, про що саме писав у листі І. Черкаський. Проте варто зауважити, що праці С. Шелухіна на той час в Україні піддавались критиці та оцінювалися не кращим чином (Докл. див.: *Єфремов С. Щоденники, 1923–1929*. Київ, 1997. С. 448).

¹⁰¹ Л. Окіншевича.

¹⁰² Полтавський окружний суд, м. Полтава Полтавської губернії (Див.: Державний архів Полтавської області, ф. 540).

¹⁰³ Лазаревський Олександр Матвійович (1834–1902) – історик, археограф, джерелознавець, видавець. Організатор національної архівної справи. Перший дослідник адміністративно-судового устрою Гетьманщини.

¹⁰⁴ Полтавське губернське дворянське депутатське зібрання, м. Полтава Полтавської губернії (Див.: Державний архів Полтавської області, ф. 379).

¹⁰⁵ Троїцький ринок функціонував у Києві з 1860-х років. На початку ХХ ст. поблизу ринку зведено однойменну церкву і Троїцький народний дім (нині – Київський національний академічний театр оперети). Після закриття старого ринку в 1913 р. було зведено торговельні павільйони.

¹⁰⁶ Астряб Матвій Григорович (1843–1925) – педагог, історик, краєзнавець, громадський діяч. Дійсний член Полтавської вченої архівної комісії.

¹⁰⁷ *Астряб М.Г.* Лубенский Мгарский Свято-Преображенский монастырь // Труды Полтавской учёной архивной комиссии. Изд. под ред. действ. членов ком. И.Ф. Павловского, А.Ф. Мальцева и Л.В. Падалки. Полтава, 1915. Вып. 13. С. 33-82.

¹⁰⁸ Київський центральний архів давніх (древніх) актів (сучасна назва – Центральний державний історичний архів України, м. Київ) засновано 1852 р. згідно з указом Сенату від 2 (14) квітня про організацію центральних архівів для актових книг у Києві, Вітебську, Вільно.

¹⁰⁹ Универсал гетмана Разумовского об ограничении права перехода крестьян. Сообщ. А. Лазаревский // Киевская старина. 1885. № 7. С. 477-482.

¹¹⁰ Мякотін Венедикт Олександрович (1867–1937) – історик, письменник. Автор праць з історії України.

¹¹¹ Барвінський Віктор Олександрович (1885 – бл. 1940) – позаштатний співробітник Комісії для вивчення історії західноруського та українського права.

¹¹² На засіданні комісії 20 листопада 1926 р. М. Василенко проінформував колег про «свою подорож до Москви у справі Литовської Метрики» (Див.: Протоколи Комісії для вивчення західно-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 474–475). Цю подію вчений детально описує в щоденнику: «Со 2 по 15 ноября 1926 года я был в Харькове и Москве. Меня вызвал Наркоминдел в качестве эксперта по отдаче Литве Литовской Метрики...» (Див.: Із щоденників М.П. Василенка // *Василенко М.П.* Вибрані твори у трьох томах: Том 3: Спогади. Щоденники. Листування. С. 317-320).

¹¹³ Кількість аркушів надруковано не чітко. Перший випуск, який вийшов друком у 1925 р., нараховував 200 стор.

¹¹⁴ Цифра не прочитується.

¹¹⁵ Цифра не прочитується. Відновлено за змістом тексту. Проте зауважимо, що цей епізод незрозумілий, адже відомо про шість випусків «Праць» за 1925–1929 рр. Відповідно щороку виходив друком один, що підтверджується, власне, роком випуску на титульній сторінці. Очевидно, ідеться про об'єднаний випуск 4-5 за 1928 р., у якому надруковано монографію І.Ю. Черкаського «Громадський (копний) суд на Україні-Русі

XVI–XVIII ст.». Незважаючи на це, видання двох випусків за рік не стало загальною практикою. (Докл. див.: Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Київ, 1928. Вип. IV. С. V).

¹¹⁶ У передмові до цієї праці М. Василенко писав: «Робота декількох літ, праця І.Ю. Черкаського являє собою одне ціле. Розбита вона на два випуски виключно через технічні умови друку. Тому й нумерація сторінок в обох випусках іде послідовно, а не окремо в кожному з них» (Докл. див.: Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Вип. IV. С. V).

¹¹⁷ Грабар Володимир Емануїлович (1865–1956) – правознавець. Із 1918 р. – професор Воронежського університету, 1919 р. отримав від Петроградського університету науковий ступінь доктора міжнародного права, з 1923 р. – професор Московського університету. У листопаді 1926 р. обраний на кафедру міжнародного права ВУАН, однак не був затверджений Народним комісаріатом освіти УСРР. Це стало причиною відмови співпраці з ВУАН.

¹¹⁸ Шмід Гайнріх Фелікс (1896–1963) – славіст, історик права, доктор історичних наук, професор Грацького університету в Австрії.

¹¹⁹ Написано від руки. «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte» (Журнал фонду юридичної історії імені Савіньї) – один із найавторитетніших наукових журналів з історії права у світі. Видається із 1861 р. На сьогоднішній день має три відділення: німецьке, романське та канонічне. Докл. див: <https://www.degruyter.com/view/journals/zrgeg/zrgeg-overview.xml>

¹²⁰ Домбковський Пшемислав (1877–1950) – професор, історик права, декан юридичного факультету Львівського університету (1920, 1925, 1944–1946).

¹²¹ «Pamiętnik Historyczno-Prawny» («Історико-правничі записки») виходив у Львові за редакцією П. Домбковського. Протягом 1925–1939 рр. вийшло 13 томів. Певний період співробітники Комісії детально вивчали та рецензували статті, вміщені до цього часопису (Докл. див.: *Малиновський О. Bohdan Barwiński. – Wypraszanie od kary śmierci w dawnym prawie polskiem w XVI–XIX wieku* (Pamiętnik historyczno-prawny, t. II, zeszyt I). Lwów, 1925 // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Київ, 1927. Вип. III. С. 450–455; *Борисенко С. Методологічні питання в науці історії литовсько-руського права: Jan Adamus. Z zagadnień prawa Litewskiego*. Lwów. 1926. Стр. 56. (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego tom II) // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Київ, 1929. Вип. VI. С. 473–486; *Сосенко П. Правно-історичний розвиток людських імен та назв і значіння метрикальних книг для історії права. Уваги з приводу книжки: Józef Widajewicz. Nazwiska i przezwiska ludowe: studium z dziejów wsi polskiej XVII i XVIII w.* (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego. Tom I, zeszyt 3. Lwów 1925) // Там само. С. 493–500; *Черкаський І. Jan Adamus. Uwagi o pierwotnem małżeństwie polskiem i słowiańskiem.* (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego, t. IV, zeszyt 1). Lwów. 1927. Стр. 1–27 // Там само. С. 502–505; *Іваницький С. Karol Koranyi. Wpływ prawa flandryjskiego na polskie w XVI wieku.* (Pamiętnik historyczno-prawny pod redakcją Przemysława Dąbkowskiego, t. IV, z. 4). Lwów. 1927. Str. 1–27 // Там само. С. 505–507). Матеріали часопису розглядалися на засіданні Комісії й у травні 1930 р. (Див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162–237, арк. 17).

¹²² Гандельсман Марцелій (1882–1945) – історик давнього польського права. Студював у Берліні, Парижі, Цюріху, Відні, Лондоні. Від 1915 р. працював у Варшавському університеті: професор (1919), декан гуманітарного факультету (1927–1934). Здійснив порівняльний аналіз державно-правових систем європейських країн у період середньовіччя й нового часу.

¹²³ Еренкройц Стефан Лукаш (1880–1945) – історик права, професор, ректор університету ім. Стефана Баторія у Вільнюсі (1939). У 1920–1930-х роках викладав у Віленському університеті історію права ВКЛ. Досліджував Литовські статuti. За його редакцією вийшла пам'ятна книга до 400-річчя Першого Литовського статуту. З квітня 1918 р. очолював відділ державних архівів Міністерства релігійних визнань та публічної освіти Польщі. З 1 лютого 1919 р. до осені 1920 р. був заступником голови у тій же установі. У 1930 р. організував та очолив Науково-дослідний інститут Східної Європи у Вільнюсі. У 1930–1938 рр. – сенатор.

¹²⁴ Текст не прочитується.

¹²⁵ Остання цифра не прочитується.

¹²⁶ Ідеться про другий випуск.

¹²⁷ Назву газети нами не встановлено.

¹²⁸ 2 жовтня 1926 р. В. Барвінського за ініціативи М. Василенка було обрано у члени комісії (Докл. див.: Протоколи Комісії для виучування західньо-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927. С. 470).

¹²⁹ Гетц Леопольд Карл (1868–1931) – славіст, історик, історик права, екстраординарний професор філософії Боннського університету. Автор праць з історії церкви, культури та держави доби Київської Русі. Опублікував власний переклад «Руської правди» з коментарями і примітками у чотирьох томах.

¹³⁰ Аналогічний абзац міститься наприкінці арк. 355.

¹³¹ Йонінас Ігнас (1884–1954) – історик, дипломат, професор. Основні праці присвячені князеві Вітовту та Литовському статуту 1529 р.

¹³² Написано поверх друкованого тексту від руки.

¹³³ Ясинський Михайло Микитович (1862–1935) – історик права, археограф. Декан юридичного факультету Київського (1912–1917), ординарний професор юридичного факультету Люблінського університетів.

¹³⁴ Докл. див.: Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. Вип. IV. С. VII.

¹³⁵ Леонтович Федір Іванович (1833–1910) – професор історії російського права Імператорського Новоросійського університету, його ректор (1869–1877), професор історії Варшавського університету (1892–1902). Досліджував проблеми історії та права Великого князівства Литовського. Підготував до друку понад 750 актів 1413–1507 рр. Литовської метрики. Засновник (разом зі М. Владимирським-Будановим) київської історико-юридичної школи.

¹³⁶ Загоровський Олександр Іванович (1849–1919) – юрист, доктор цивільного права, заслужений ординарний професор Імператорського Новоросійського університету, фахівець із цивільного та сімейного права, цивільного процесу.

¹³⁷ Квятковський Іван Іванович (?–?) – київський художник-іконописець першої чверті XIX ст.

¹³⁸ Фактично І. Каманін був «керівничим над працями комісії» в період із квітня по жовтень 1920 р. (Докл. див.: *Якобчук Н.О.* Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921) // Архіви України. 2015. Вип. 4 (298), липень–серпень. С. 168).

¹³⁹ Явна помилка, адже І. Каманін помер 11 січня 1921. Очевидно, мала стояти дата «1920».

¹⁴⁰ Каманіна Ганна Іванівна – дочка І.М. Каманіна. Працювала в бібліотеці Третього відділу ВУАН (Докл. див.: *Якобчук Н.О.* Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921). С. 171–172).

¹⁴¹ Зазвичай засідання комісії відбувалися щотижня по суботах о 14-й год., а за потреби призначались і додаткові засідання (Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 239, арк. 2).

¹⁴² Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973) – історикиня, археологиня, архівістка. Дружина М. Василенка (1923–1935).

¹⁴³ Текст ушкоджено. Відновлено за змістом.

¹⁴⁴ Камишан Олександр (Михайлович) – керівник науково-дослідної кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН, учений секретар Соціально-економічного відділу ВУАН.

¹⁴⁵ Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162-237, 123 арк.

¹⁴⁶ Гришко Василь Тодосович (1897– ?) – правознавець. Із 1928 р. – член Комісії для виучування історії західноруського та українського права, від грудня 1930 р. – її секретар.

¹⁴⁷ Після переформатування структури ВУАН у циклову систему Комісія для виучування історії західноруського та українського права спочатку потрапила до циклу історичних наук. У листопаді 1931 р. було прийнято рішення про переведення всіх юридичних комісій до філософсько-юридичного циклу. Водночас інституція отримала нову назву – Комісія історії українського права (Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 46, арк. 1).

¹⁴⁸ Спілка визволення України – «контрреволюційна організація», що нібито існувала в УСРР з 1926 р. та об'єднувала навколо себе «антирадянську» інтелігенцію, представників Української автокефальної православної церкви, «куркулів» та ін. Показовий судовий процес у «справі СВУ» проходив у Харківському оперному театрі з 9 березня по 19 квітня 1930 р.

¹⁴⁹ Прізвище та ім'я цієї особи в тексті не зазначене.

¹⁵⁰ Передмова до сьомого випуску «Праць» збереглася в особовому фонді М. Василенка (Докл. див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 449, 6 арк.; *Василенко М.П.* Передмова до сьомого випуску «Праць Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права» // *Василенко М.П.* Вибрані твори у трьох томах. Т. 2: Юридичні праці. С. 448-451). Існували коректурні примірники, як зазначав Л. Окіншевич у своїх спогадах: «Розуміючи безнадійність видання тому 7-го, – я намагався зберегти його "до кращих часів". Для цього перед тим, як надіслати видрукувану книжку до "Главліту", – советського цензурного управління, – я взяв з друкарні два примірники її. [...] Один з примірників я лишив у себе, другий передав М.П. Василенку». Примірник Л. Окіншевича загинув під час пожежі у Смоленську, а от доля другого невідома. Л. Окіншевич зазначав, що, за словами Н. Полонської-Василенко, він разом із бібліотекою М. Василенка переданий до бібліотеки Академії наук (див.: *Окіншевич Л.* Моя академічна праця в Україні // Наукове товариство ім. Шевченка: Мемуарна бібліотека НТШ. Львів: НТШ, 1995. Ч. 2. С. 42-43). Власне, про це писала й сама Н.Д. Полонська-Василенко у 1948 р. (див.: *Полонська-Василенко Н.* Видання Всеукраїнської Академії наук у Києві, знищені більшовицькою владою (Бібліографічна нотатка) // Українські бібліографічні вісті. Авгсбург, 1948. С. 51-53). Однак чи потрапив цей примірник до бібліотеки, невідомо, та й сама передача паперів М. Василенка відбувалась у складних умовах, тож долю матеріалів простежити важко. Н. Полонська-Василенко після смерті чоловіка, виконуючи його волю, передала збірку документів до відділу рукописів бібліотеки АН УРСР. У листі, адресованому директорові книгозбірні, йшлося лише про рукописи, до яких мав безпосереднє відношення М. Василенко. Також було зазначено, що вона сама ще за життя чоловіка почала складати науковий опис і хоче завершити цю роботу, тому матеріали до бібліотеки передаватиме поступово «в міру розробки їх, описування та підготовки до здачі» (Див.: НБУВ. ІР, ф. 40, оп. 1, од. зб. 305, арк. 1-1 зв.). Фактично віддрукований збірник був знищений, скоріше за все, тільки наприкінці 1931 р. Маємо відомості про те, що 12 листопада того року видавництво ВУАН звернулося до комісії з

таким проханням: «Зважаючи на вимогу друкарні розвантажити її приміщення від видрукованих аркушів закінчених видань ВУАН, Видавництво просить дозволити приступити до брошурування вип. VII Праць Комісії» (Див.: НБУВ. IP, ф. 40, оп. 1, од. зб. 244, арк. 1). Тобто віддрукований варіант існував, і віддруковано було весь тираж. Однак він був знищений.

¹⁵¹ На відміну від інших, працю М. Максимейка було опубліковано, щоправда, значно пізніше (Докл. див.: *Максимейко Н.А.* Московская редакция Русской Правды // Проблемы источниковедения. Москва; Ленинград, 1940. С. 127-162).

¹⁵² Добров Олександр Семенович (1901–1957) – правознавець, географ. Позаштатний співробітник комісій ВУАН: для виучування звичасового права України (від 1922), для виучування історії західноруського та українського права (від 1925), для виучування радянського права (від 1927). Голова культкомісії та юрисконсульт Київської секції наукових працівників (від 1926).

¹⁵³ Юрченко Олександр Володимирович (1904–1962) – правознавець. З 1926 р. постійний позаштатний співробітник Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН. Брав участь у роботі Комісії для виучування радянського права ВУАН.

¹⁵⁴ Розенблат Г.М. – член Комісії ВУАН для виучування радянського права.

¹⁵⁵ Лехтман Хаїм-Борис Йосифович (1902–1936) – співробітник, пізніше вчений секретар Кабінету радянського будівництва і права при Президії ВУАН, заступник редактора газети «Радянська Академія», науковий співробітник Соціально-економічної секції, Інституту єврейської пролетарської культури.

¹⁵⁶ 7 жовтня 1930 р. на черговому засіданні Комісії для історії вивчення західноруського та українського права було обговорено результати перевірки, зауваження щодо її роботи та ухвалено: «У своїй дальшій роботі додержувати марксистського методу дослідження та поповнити програми своїх дослідів темами з історії революційної доби». Відповідно кожен фахівець мав змінити свої дослідницькі плани, а це не завжди позитивно відбивалося на якості роботи. Попередні напрацювання також потрібно було пристосовувати до вимог «нової методи» (Докл. див.: НБУВ. IP, ф. 40, оп. 1, од. зб. 162-237, арк. 48 зв.-49).

¹⁵⁷ Комісія для виучування радянського права (з 1929 – Комісія радянського права, з 1930 – Комісія радянського права і будівництва, з 1934 – Кабінет радянського будівництва і права). Ідея створення такої інституції висувалася ще в 1921 р., проте реалізована була 1927 р. До її складу ввійшли В. Карпеко, М. Мітіліно, М. Товстоліс, Б. Язловський, О. Добров, а головою став А. Кристер. Фактично проіснувала найкоротший термін, а основними напрямками її діяльності було вивчення чинного права, участь у законотворчій роботі, юридичне консультування державних установ. У лютому 1934 р. у зв'язку з реорганізацією академії комісію було ліквідовано, її співробітники ввійшли до складу Кабінету радянського будівництва і права при Президії ВУАН. Утім, за кілька місяців і цей структурний підрозділ також припинив існування.

¹⁵⁸ Гиляров Олексій Микитович (1855/1856–1938) – філософ, історик філософії, літературознавець. 9 березня 1922 р. обраний дійсним академіком ВУАН по кафедрі філософії права. Наприкінці того ж року виступив ініціатором створення при цій кафедрі «семинару з суспільствознавства» з трьома відділеннями – загальної соціальної філософії, соціальних психології та педагогіки.

¹⁵⁹ Познанський Микола Миколайович (1868 – після 1926) – юрист, присяжний повірений. У 1917 р. обраний гласним Харківської повітової народної ради та Харківської міської думи. Упродовж 1921–1923 рр. – правозахисник при Харківському губернському революційному трибуналі.